

Irodalom és nevelés

élményközpontú elemzések¹

A befogadó élményeit előhívó elemzések és a nevelés

A kedves olvasó, a kedves kolléga olyan irodalmi szövegelemzésekkel találkozik ebben a különszámban, melyeknek mindegyike – függetlenül attól, hogy kicsikből, kamaszokból, középiskolásokból álló osztályt, szakkört képzelünk az adott irodalmi mű tanítása mellé – a nevelés hangsúlyozott szándékával íródott.

A jó irodalmi műben – mint tudjuk – benne rejlik önmagunk és a világ megismerésének és megértésének a lehetősége. A pedagógusban pedig benne rejlik az a tudás, látenszen mindenképpen, mellyel segítheti a tanulót e lehetőség kihasználásában, a megismerés, a megértés gyakorlásában.

Iskolai felmérések mégis azt jelzik, hogy a nevelés a tanítási órákon – noha a hivatalos deklarációval minden esetben – esetleges, pedagógus-függő. Szemléletváltás nem következett be, s hiányzik az a metodikai kultúra is, mellyel tanórán és azon kívül eredményesen lehetne nevelve tanítani. Még mindig a frontális tanítás a legnépszerűbb, kevésbé a csoportmunka és a differenciálás. Nagy az idegenkedés a cselekedtető, megéléses technikák alkalmazásától is.

A közvetítő pedagógus

Az a pedagógus, aki ezzel a nevelési szemlélettel tanítja az irodalmat, úgy tekinti magát, mint közvetítőt, aki segíti a művekben rejlő üzeneteket eljuttatni a befogadóhoz, a mi esetünkben, a tanulóhoz. Ha a művel való foglalkozás során személyes élmény szabadul fel bennünk, ha önmagunkra ismerünk, ha elindul bennünk valamiféle asszociációs láncolat, ha cselekvésben vagy különböző művészi áttétellel, alkotásban dokumentálódik a ráismerés, eredményesen tanítottunk.

A közvetítés sikere érdekében a következőkre törekszem:

- Csak azzal az irodalmi művel próbálkozom, amelyről feltételezem, hogy a tanulót érdekli, vagy amelyről azt gondolom, hogy rányitható a szíve és elméje.
- Minden választott és tanítandó műben keresem az üzenetet, nem az irodalomtörténeti vonatkozásút, a korba ágyazottat, hanem a máig érőt. Megbeszélésem magammal, miről szól nekem az alkotás, aztán végiggondolom, miről szólhat a gyerekeknek. (Általában másról szól nekik, ha szól, mint amit én elképzelek, de akkor is rögzítem a feltételezésemet.)
- Majd gondosan keresem az eszközöket, a metodikai fogódzókat, a drámapedagógiát épp úgy, mint a többi művészetpedagógiai jellegűt.

Az irodalom művészet (s nem mint tudomány)

Az irodalom művészet, ezért alkalmas a nevelésre, az érzelmi ráhangolódásra, a továbbgondolásra, a heuréka élményre. Íme néhány idézet, mellyel megtámasztottuk metodikai munkálkodásunkat:

Örkény István: „Amit az író nem mond el, azt az olvasó képzelete egészíti ki, és ez végül olyanná válik, mint egy közös játék, egy újfajta társasjáték író és olvasó között, amelyben persze sohasem párhuzamosak az érzések, mert mindnyájan más élményeket hozunk magunkkal, és egy-egy szó, gondolat mást indít el bennünk.”

Bókay Antal: „A modern irodalomtanítás kulcskérdése a megértés, mégpedig a formán keresztül való megértés körül található (...) a mai olvasó az irodalomtól elsősorban nem tanulni akar, hanem önmagát megismerni, nem a műveltek közösségébe akar beépülni, hanem a maga útjára akar találni. Az irodalomtanításnak tehát az irodalmat tartalmazó individualizációs eszköznek kell felfogni.”

Karácsony Sándor: „Az irodalmi nevelés csak társas-lelki funkcióként lehetséges. A nevelőnek és a növendéknek relációjából fakadhat úgy, mint ahogy mindenféle nevelés.”

Szemlélet és módszer

Az itt közölt irodalmi elemzések – elméleti-pedagógiai megfontolások alapján – gyakorlati tevékenységünk lenyomatai.

¹ A különszámban szereplő írások többsége első közlésben olvasható. Mándy Iván Előadó mondja című novellájának elemzése és néhány költemény versrendezői változata megjelent a Versmondó című folyóiratban. (A szerk.)

Abban bízunk, hogy a kolléga, aki azonosulni tud a befogadóra koncentráló, nevelésközpontú szemléltünkkel, a konkrét elemzéseket úgy tekinti, mint valamiféle példát, amelyből lehet ötleteket is meríteni, meg módszereket is átvenni. Végül mindenki maga izzadja ki a metodikáját.

Amit itt kínálunk módszer gyanánt, a reformpedagógiákban, a különféle művészetpedagógiákban mind megtalálhatók. A legtöbb, a cselekedtető, szerepszerű megoldások, a drámapedagógiában. Az olvasó ezeket az elemzéseket olvasván, megfogalmazhatja magának, hogy a pedagógusnak, aki ezzel a szemlélettel és efféle módszerrel tanít, növekszik a tanulásszervező szerepe, partner is, aki, ha szükséges, szerephelyzetekbe lép, hogy biztosítsa a cselekvő jelenlétet, a véleményformálást, az érzelmi megélhetőséget, aki animátor is, aki felkínálja a zene, a vizuális művészet, a film, a báb eszközeit, de a művészetpszichológia tapasztalatait is.

A szerző magyarázza a bizonyítványát

Ismeretes, hogy a kezdetektől – 1972-től – foglalkoztam drámapedagógiával, mégpedig azért – többször megírtam –, mert ebben a pedagógiai eljárásban a demokratikus létezésre inspiráló lehetőséget láttam. Ma sem gondolom másként. Ám az kevésbé ismeretes, hogy irodalom szakos tanár vagyok, s Karácsony Sándor tanítvány, s már 1972 előtt is az voltam, s hogy az irodalmi nevelés tanárkodásom kezdetétől, tehát 1952-től kezdve foglalkoztatott. Meg kellett öregednem ahhoz, hogy az irodalmi nevelést és a dráma/művészet/pedagógiát összekapcsolhassam a gyakorlatban. Az itt olvasható irodalmi szöveg-megközelítések pedagógusi munkálkodásaim eredményei. A módszer gyakorlása érdekében vállaltam tanítást általános iskolában, s tanítottam az élményközpontú irodalmi neveléssel kapcsolatos módszereket tanítóképzős hallgatóimnak a Károli Egyetem Tanítóképző Karán, Nagykovácsán, a drámapedagógiai szakkollégium keretén belül. Gimnazisták elé egyszer jutottam. Sajnálom, mivel ők állnak hozzám legközelebb. Ezt az élményt főiskolásaimmal pótoltam, amikor is egy-egy foglalkozáson úgy tekintettem őket, mintha tizenévesek lennének. Előszóval alkalmaztam a módszert versrendezéseimben, szakkörösök, színpadosok körében.

A kötet szerkesztésekor, a szerkesztővel való egyeztetés alapján, az látszott a legáttekinthetőbb felosztásnak, ha időrend szerint csoportosítjuk a szövegeket: alsóban, felsőben, középiskolában.

Majdnem mindig rögzítettem a nevelési szándékot. Inkább csak magamnak, iránytű gyanánt. Amire törekedtem: sikerüljön közel hozni a művet a befogadóhoz, érzelmileg ráhangolni, az élményt felszabadítani, a gondolati asszociációk csatornáit kinyitni.



Élményközpontú műelemzések – alsóban

A szövegeket az általános iskola 3-4. osztályos olvasókönyveiből válogattam. Nevelési szempontokat szem előtt tartva nyúltam a műfaji szempontból különböző irodalmi művekhez. Tanítóképzős hallgatóimmal gyakorlatoztam a főiskolán, ők pedig gyakorló tanításaik során eszerint igyekeztek vezetni az óráikat.

Szabó Lőrinc

Nyár

Nyár.	Kert.	Csönd.	Dél.
Ég.	Föld.	Fák.	Szél.
Méh	döng.	Gyík	vár.
Pók	ring.	Légy	száll.
Jó	itt.	Nincs	más,
csak	a	kis	ház.
Kint	csönd	és	fény.
Bent	te	meg	én.

Pedagógiai szándék

- A gyerek alkotói készségére építünk, ily módon igyekszünk közelebb hozni a vershez. Az ilyen korú növendék még kreatív, festeni, rajzolni éppúgy tud, mint dallamot szerezni vagy költeményt írni. A vers összetevőit – rím, ritmus – is könnyebben felismeri, ha maga is alkot.
- Érezze a vers hangulatát, és tudja megfogalmazni a magáét is!

A versírás folyamata

- A költemény szavait lediktáljuk, táblára írjuk vagy fénymásolt papíron kézbe adjuk. A lényeg, hogy a szavakat keverjük, semmiképp ne a vers sorrendjében közöljük!
- Mivel a költemény nyolc soros, a könnyebbség kedvéért, felezzük a verset!
- Kezdődjék a versírás! Közöljük a szabályt: egy sorba csak négy szó kerülhet, s nem láthatjuk el semmi-féle toldalékkal. Rímnek lennie kell!
- Ha az első négy sorral elkészültek, következzen a másik négy sor! A szavak ugyanúgy keverten kerüljenek a gyerekek elé, mint korábban!
- Mindenki felolvassa a maga versét. Felolvassuk.
- Ezután ismertetjük a Szabó Lőrinc-féle változatot, a könyv szerinti tördelésben.

Térbe helyezük a verset

Előre kártyákat készítünk, s ezekre Szabó Lőrinc Nyár című költeményének egy-egy szavát rójuk. Mindenki húz egy lapot, s oda áll, ahol a vers szerint a szavának a helye van. Majd megszólaltatjuk a költeményt, s mindenki a maga szavát mondja. Mégpedig a költemény diktálta lüktetésben. A pedagógus vidám hangzású ütőhangszeren kíséri a ritmust, s ezzel segíti zenei egységgé formálni a több hangra bontott Szabó Lőrinc alkotást.

Élmény-idézés a költemény nyomán

Tanulóink hunyják be a szemüket, s belső képernyőjükre vetítsenek egy személyes élményt! Mintha ők volnának a vers hősei. Nyár van, dél van, s ők bent a hűvös házban valakivel. Hol, mikor, kivel?

Felkínált lehetőség:

1. Az élményt jelenítsék meg mimes játékban! Az önként jelentkezők, akiknek az élménye megelevenítődik, maguk választhatják ki partnereiket. Hogy mi a sztori, azt az önként jelentkező mondja el a társainak, hogy aztán a mimes megjelenítést együtt készítsék s együtt adják elő! (Előre ki szoktam jelölni, hogy melyik csoport elemzi a látott improvizációt. Ilyenkor szólni kell arról, hogy kiket láttak a „jelenetben”, felnőtten, gyereket; miféle kapcsolat volt köztük, mi történt velük.)
2. A többiek szóban mesélik el nyári történetüket, nyári hangulatukat!
3. Ha az elmesélt történetek között találatik feszültséghordozó, kíséreljék meg eljátszani szöveges improvizációban! Ilyenkor valószínűleg a történet közlője a meghatározó játékos.

Nyári vihar. Szabad asszociáció

Akinek van „viharos” története, mesélje el! A jelző vonatkozhat égi veszedelemre, de baráti, családi ütközésre is. A konfliktust idéző élményből a pedagógus közreműködésével készítsenek drámát az úgynevezett konvenciók felhasználásával!

Vers a nyári viharról

Az alkotás Szabó Lőrinc nyomán egy szótagú szavakból készüljön, és úgy tördeljék, hogy képileg is kifejeződjék a zaklatottság, amit érzünk viharban, viharkor!



Tavaszi

Feszengnek a suhanc akácok,
helyüket örömmel odahagynák.
Kis, nedves újszülött levélkék
félve a fényt tapogatják.

Röpülni akar a bokor,
próbálgatja szárnyát a szélben.
De gyöngé még. Hát elkapirgál,
s megül a melegedő fészken.

Gyalogol az út kőcsizmában,
jegenyefa a vándorbotja.
Hóna alatt gubancos árok,
gizgából szótt üres tarisznya.

A táj szegény még; tücsök tüsszög,
cincog a villanó egérke.
Ezt a telet is átvészeltük.
Hámlik az ég. Nap süt. Megérte.



Pedagógiai szándék

- Hátha segít a verselemzés annak a felismerésében, hogy a kicsi öröm is öröm.
- Hátha segít a verselemzés annak felismerésében, hogy a tájversben is mi vagyunk.

Asszociáció a címről

Kinek mi jut a tavaszról eszébe – felírjuk a táblára a gyerekek által mondottakat, majd csoportosítjuk a válaszokat. A csoportosítást a gyerekekkel közösen végezzük, s az abból kiolvasható tapasztalatokat megbeszéljük. Ezután, ha a táblán rögzített szövegek között van olyan – szokott lenni –, amelyik nem fért be a csoportosításba, annak közlőjét megkérjük, mondaná el, miért azt írta, amit.

Versolvasás

A pedagógus – mint legtöbbször – hangosan olvas, a gyerekek némán követik.

Négy versszak, négy csoport, négy kép

Mindegyik versszak egy-egy kép. Meg is lehetne őket festeni. A suhanc akácot, ahogy tapogatózik a fényben. Az árokszéli bokrot, ahogy megül még a szélben. Az útszéli jegenyét a gubancos árokkal. Az árokban az egérkét, ahogy örvendezik a korai napnak. Négy versszak, négy kép. Az osztály négy kiscsoportba tömörül. Képet formáznak testhelyzetekből. (Míg bíbelődnek a képformálással, közel kerülnek a vershez, s talán meg is érzik a tájban önmagukat.)

- a) Csoportonként megvitatják, értik-e a szöveget. Ha vita van, közös beszélgetéssel segítünk.
- b) A testhelyzetekkel formálódott képet létrehozhatják közösen, de úgy is, ha kiválasztanak maguk közül egy valakit, aki rendezi őket.
Ők az akácok, amint apró leveleikkel a fényt tapogatják. Ők a bokor, melybe hol belekap a szél, hol nem. Ők a kövesút, jegenyével szegélyezetten, meg gazos árokkal. Ők az árok bokrokkal meg tücsökkel és egérrel s a kimondott szöveggel: Ezt a telet is átvészeltük. A tanító csoporttól csoportig jár. Külön-külön elemzik a versszakokat, s azokból azt emelik ki, hogy bátortalanul bár, meg tapogatózva, de hogy vágyik minden a fényre, a melegre, a tavaszra. Arra biztatja őket, hogy a képet ebből az érzelmi alaptól bontsák ki.
- c) A csoportok a versszakok sorrendjében bemutatják képeiket.

Kerekasztal beszélgetés

Ki mondhatja el örveendezve, hogy vége a télnek, reménykedhetünk? Ismersz-e olyanokat, akiknek megváltás a jó idő? Ismered-e a reménykedés állapotát, amikor kételyekkel telve, de bizakodsz? A beszélgetést a pedagógus irányítja. Ha a gyerekeknek nehéz megszólalniuk, kezdje ő személyes vallomással vagy más-honnan hozott történettel!

Egyszemélyes játék

Az egyszemélyes játék erről szól, a reménykedésről. Ha a kerekasztal beszélgetés nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy ki és hol, milyen helyzetben reménykedik sorsa jobbra fordulásán – közösen találják ki a személyt, korát, foglalkozását, helyzetét, alakítják ki a miliőt, jelölik be a tárgyakat, melyeknek szerepük lehet a játékban, határozzák meg a konvenciót, amely kapcsolódhat valamely modern kommunikációs eszköz mimes használatához is –, mintegy kollektív dramaturgiai munka és rendezés nyomán megszülethetik az egyszemélyes szöveges játék, amely nem nélkülözi a cselekvő, mimes mozzanatokot sem.

Improvizációs etűd, végszó

Az úgynevezett végszó, Ratkó költeményének utolsó két sora. Ezt írjuk is fel a táblára, hogy könnyebb legyen memorizálni! Ehhez alakítsák a kiscsoportok improvizációjukat! A lényeg; más szöveg ne hangozzék el! Minden egyéb mimes megformálásban játszódjék! Hogy a gyerekek valós vagy mesei helyzetet találnak-e ki, embereket, állatokat vagy tárgyakat szerepeltetnek, ez is bízassék rájuk!

Cím a játékoknak

Fontos, hogy a sűrítés képességét gyakorolják. Jó lehetőség erre a címadás. Az egyszemélyes játéknál s az improvizációs etűdnél is kaphatnak a kiscsoportok efféle feladatot.



Kányádi Sándor

Nyári alma ül a fán

Nyári alma ül a fán,
fa alatt egy kisleány.
Néz a kislány föl a fára,
s le az alma a kislányra.
Nézi egymást mosolyogva:
lány az almát, lányt az alma.
Gondolkodik, mit tehetne,
áll a kislány lábujjhegyre,
nyúlánkozik, ágaskodik,
ugrik, toppan, kapaszkodik.
De az alma meg se moccan,
csak mosolyog a magasban.
És a kislány pityeregve
csüccsen, huppan le a gyepre.
Lomb közt szellő szundít csendben,
de a sírásra fölserken,
sajnálkozva néz a lányra,
és az ágat meglóbálja.
S hull az alma, örömére,
pont a kislány kötőjébe



Magamnak

Csak a gyermek és a gyermeklelkű ember képes úgy látni a természet teremtményeit, mint akik érző módon léteznek, éreznek. A versben egységes a világ, s ebben a világban helye van az idillnek is.

Pedagógiai szándék

Ne csak önmagukra figyeljenek! Szeressék a körülöttük lévő természeti világot! Szemléljék az élet apró jelenségeit!

A verselemzés javasolt lépéseit kiscsoportokra terveztük.

Mit láttak volna a szomszéd kertből?

Mondják el pontosan, szárazon, tárgyyszerűen! Mint aki a vers tartalmát mondja.

Mesélik el színesen, a kislány iránti anyáskodó érzéssel! Mintha otthon mesélnének az anyukájuknak.

Mondja el a barátjának az eseményt, mint aki irigykedik a kislányra, amiért neki szabad almáznia!

Csúfoltokdva meséljen, s helyezze a hangsúlyt arra, hogy a kislány fenékre esett almaszedés közben!

A kiscsoportok jelöljék ki szószólóikat!

Mitől meseszerű a vers?

Arra kérjük a tanulókat, írják ki azokat a kapcsolódásokat, melyekből kitetszik, hogy a fa, alma, szellő ember módra viselkedik, azaz érez, érzékel, gondolkodik (Az alma ül, néz és mosolyog, a szellő szundít és felszenderken...)

Kapjon képi megformálást a vers!

Mintha állóképeket néznénk egymásután, úgy elevenedjék meg a vers! Alkossák meg embertestekből a fát, s a fán az almát! És szerepeljen a kislány is! A képek sorrendje a történet szerint: 1.) A kislány és az alma mosolyogva nézi egymást. 2.) Az alma mosolyog, a kislány ágaskodik. Le szeretné venni a gyümölcsöt a fáról. 3.) Az alma mosolyog, a kislány sírva lehuppan a földre. 4.) Megmozdul a fa lombja, s lepottyan az alma a mosolygó kislány ölébe.

Szöveges játék ugyanerről

Folytatódik a kiscsoportos munka. Közösén beszélnek meg a kifejezés módját és tartalmát.

A gyerekek képzeljék el és mondják el, miként fogalmazza meg az alma és a szellő a kislányhoz fűződő érzéseit ebben a meseszerű helyzetben! Külön-külön. Miért mosolyog az alma a lányra? Miért sajnálkozik a szellő a kislányon?

A kislány pedig kommentálja versbéli cselekedeteit, s közölje, mit érez, mit gondol, mikor ágaskodik, amikor nem éri el az ágat, amikor lehuppan, s mikor ölébe pottyan az alma! Hogy fogalmaz a tanuló, ha a kislány öt éves és ha hét éves?

Megbeszélés

A gyerekek észreveszik, hogy a költő a hétköznapi történetet átalakította csodássá, meseszerűvé. Elhitette velünk, hogy az alma, a szellő ilyesmire is képes. Figyelnek a gyerekekre, és szeretik a gyereket. Tisztázzuk, hogy mivel érte el ezt a hatást a költő – a megszemélyesítéssel.



Weöres Sándor

Rongyszőnyeg

91

Ha vihar jó a magasból,
ne bocsáss el, kicsi bátyám.
Ha falomb közt telihold lép,
kicsi néném, te vigyázz rám.

Falu végén van a házunk,
a bozótból ki se látszik,

de az angyal, ha leröppen,
küsöbünkön vacsorázik.



Pedagógiai szándék

Jó volna, ha a gyerekek felismernék e vers alapján azt a törvényszerűséget, hogy a tartalom és forma között megfelelés van! Másként: a formáról következtetni lehet a mondandó jellegére is.

A pedagógus kopogja a vers ritmusát

Szöveg még nincs a kézben. Ezért tehető fel a kérdés: Ugyan miféle mondandót ígérhet a hangzás? (A gyerekek válaszait rögzítjük.)

Közös hangos olvasás

A vers ritmusát érzékeltetve egyszerre mondják a verset. Majd második alkalommal kézzel ütik a ritmust. Jó, ha a pedagógus ütőhangszerekről is gondoskodik, s harmadik alkalommal már zenekari hangzást produkálnak (érzelmileg kötődnek ily módon a költeményhez).

Adjanak címet a versnek! – kiscsoportos feladat

Majd indokoljanak! Ha ugyanis jó címet sikerült adni, ez azt jelzi, hogy értik, miről is szól a költemény. Ám ha nem, akkor is lehet róla beszélgetni.

Az angyal szó jelentése

Kulcsfontosságú, hogy jól értsék. Tapasztalatom szerint nem is olyan egyértelmű a felelet, mint gondolnánk.

Ki a lírai hős, kinek a szájába adja a költő a nyolc soros közlendőt, s milyen családban él?

Ki mit gondol róla? Többségi döntéssel határozzák meg helyzetét, karakterét: hány éves, milyen a viszony közte és az idősebb testvérek között! A testvérek foglalkozása, kora. Milyen ember a bátyja és a néneje? Legjellemzőbb karaktervonásaikat állapítsák meg. Minél árnyaltabb a két testvér képe, annál hitelesebben válaszolhatnak a lírai hős kérdéseire a következő alcím alatt.

Kérések, kérdések, válaszok

A versszereplő, akit teremtettek a tanulók, mint egy mai srác szól a bátyjához: „Ha vihar jó a magasból, / Ne bocsáss el, kicsi bátyám.” A válaszadó testvér lehet a kiscsoport tagja, de lehet a nevelő is. A másik kérdést, konkrét szituációban, közvetlenül intézi a nénejehez. Az improvizatív válaszok aszerint formálódnak, hogy milyen családot alakítottak korábban a tanulók.

Szerephelyzetek. Játsszák el!

A gyerek kötelességtudó. Iskolába kell menni. De kint vihar van. Mi történik?

A gyerek fél éjszaka, főként ha telihold van. S ha egyedül van, nem mer kimenni. Mi történik?

Milyen lehet az a családi este, amelynek a légkörében egy angyal is jól érezné magát? A kiscsoportok fele ezt játssza el! Tapasztalatom szerint vágyaikat építik a játékba. Ezért is fontos.

Milyen lehet az a családi este, ahonnan az angyal elmenekülne? A kiscsoportok másik felének játéka. Családi konfliktusok kerülnek elő. Általában távolságtartással, szatirizálva játszanak. A probléma persze jelen. Mélyebbre nem hatolunk. Ha igen, az egy másik óra feladata lehet.



Weöres Sándor

Déli felhők

Domb tövén, hol nyúl szalad
s lyukat ás a róka:
nyári fényben, napsütésben
felhőt les Katóka.

Zöld fűszál az ajka közt,
tenyerén az álla...
A vándorló felhő-népet
álmosan csodálja:

Elöl úszik Mog király,
kétágú az orra,
feje fölött koronája
mint a habos torta.

Fut mögötte a bolond
szélesen nevetve –
nagy púpjából szürke kígyó
nyúlik az egekbe.

Törött kordén utazik
egy kopasztott kánya,
s haját tépve Bogyóvére,
a király leánya.

És utánuk cifra ház
gördül sok keréken,
benn a cirkusz hercegnője
öltözködik éppen.

Száz ruháját, ékszerét
odaadná szépen,
csak egy hétig futkoshatna
lenn a nyári réten.



Pedagógiai szándék

Kisebb-nagyobb mértékben mindenki képzelődik. Emberi tulajdonság. És fontos. Nem kell rejtegetni! Tudatosodjék bennük, hogy a képzelődés természetes emberi állapot!

Bámuljuk a felhők játékát a szabadban és beszélgessünk!

Óra előtt, ha felhős nap van, vigyük a gyerekeket az udvarra vagy a térre. Nézzék a felhők játékát. Mit látnak bele? Figurákat? Helyzeteket? A figurákat helyzetekben? Történeteket? Reálisat, meseszerűt, abszurdot? Visszamenve az órára vagy még a szabadban, beszélgessünk „látomásainkról”! Ezzel az a célunk, hogy tekintsék majd magától értetődőnek a versbéli Katóka történetét!

Gyűjtsünk faágakat, gyökereket, köveket, amelyekbe belelátunk valami meseszerűt (ha nincs felhő az égen)!

Közös délutáni program lehet, óra előtti, amikor erdőben, parkban folyóparton olyan tárgyakat keresgélünk, melyeket a gyerekek képesek képzeletükkel kiszínezni, melyeknek tudnak nevet adni, melyekről azt gondolhatják, hogy alkotások, szobrok, kollázsok, melyekből kiállítás is képesek rendezni. Amennyiben van rá mód, ezt valósítsuk is meg! Nagy élmény a gyerekeknek. Rájön, hogy tud alkotni. Ugyanis a tárgynak posztamenst kell találni, megfelelőt, magát a gyűjtött darabot alakíthatni kell, más tárgyhoz illeszteni, fantáziájával megformálni!

Kiket lát, miket lát Katóka?

Olvassák csendben a verset, s írják le a felhő-játék közreműködőit! Ahogy a drámák előtt olvasható. Katóka képzeletének szereplői: Mog király, akinek kétágú az orra, habos tortára emlékeztető a koronája. Bolond, akinek a púpjából kígyók ágaskodnak. És így tovább.

Mi történik a szereplőkkel? Írják le röviden! Mint a rádiójáték előtt szokás. (Például: A király és társasága éppen úton van. Mog király úszik az égen. Mögötte fut a bolond. Kordén megy Bogyóvére, a bolond királylány, s tengelyre szerelt cifra házban a cirkusz hercegnője...)

Meselánc

A versbéli Katóka által kitalált figurák legyenek a közös mese hősei! Ahogy szokásos, valaki elindítja a történetet. Hol volt hol nem volt kezdéssel. Kezdehet a pedagógus is. A mellette lévő folytatja és így tovább. Meg lehet határozni, hány mondattal gombolyítják tovább a résztvevők a mese fonalát. A mese végéről is dönthetnek: a kisebbek még szeretik a mesei befejezést, várhatóan minden jóra fordul...

Konfliktusos játék a vers szereplőivel (kiscsoportokban)

Találjanak magyarázatot arra, miféle megrázkódtatás érte Mog király udvarát, hogy a király gyermekded módon, dupla orrot illeszt magára, s habos torta formájú a koronája, hogy a bolond nevetve, púpjából kigyókat ereget az egekbe, hogy a királynő őrült, a cirkuszhercegnő mást se tesz, mint öltözködik. S miért menekülnek? Jelenítsék meg három jelenetben! Az elsőben azt játsszák el, mi történt a királyi udvarban, ami azt eredményezte, hogy a királynő megőrült, s az apa szenilissé vált! Mi lehetett a bolond szerepe és mi a cirkuszhercegnőé? A második képben találjanak magyarázatot arra, miért kényszerül Mog király udvara menekülésre, vándorlásra! A harmadik kép ezt a címet kaphatná: Út közben. Van úti céljuk? Tudják hová mennek? Van köztük irányító? Mindenki egyformán őrült? Ha ezekre válaszolnak, megszülethetik a harmadik jelenet is.

Zenei aláfestés és a vers

Mondjuk újra a költeményt és kísérjük ütőhangzással! Mikor váltanak hangzást, mely szakaszoknál? Fát, fémet, üveget szólaltathatnak meg. Utóbb indokolják a vers hangulatváltásaival, hogy mit mivel és mikor ütnek!



Nemes Nagy Ágnes

Fekete hattyú

Nyírfaágból volt a híd,
azon álltam egy kicsit.
Egyszerre a híd alatt
megláttam egy madarat.

Fehér hattyút vártam én –
ez sötét volt, mint a szén.
Piros a csőre, piros a lába,
mint a láng és mint a szén;
lába lángja, csőr-hegye:
fekete
tulipán
belseje.

Úszott, úszott egyre messzebb,
állj meg, állj meg, te vagy a legszebb,
fekete hattyú, szépnyakú –

És azóta szemlelőnyva
minden este látom újra:
fényes hattyú, fekete hattyú
úszik, úszik,
ú –



Pedagógiai szándék

- Jöjjenek rá, hogy a művek üzenete nemcsak a sorokban található, hanem azok között és mögött! Megéri a fáradságot, hogy többször is nekifussanak, miként teszik ezt egy megoldásra váró keresztrejtvénnyel.
- Tudatosuljon bennük, hogy az álom az élet része, épp úgy nem kell rejteni és szégyellni mint a fantáziát! Hogy a valóság és a képzeletbeli látás összemosódhat, s ebben a szürrealitásban is megfogalmazódhat a vágyunk, félelmünk vagy a szorongásunk.

Előjáték, fantáziajáték

Alkossanak a gyerekek hat-nyolc fős csoportokat, s a csoportokban olyan játékokat, melyeket többféle állat mozgásából kombinálnak egybe! Olyasféle élőlény legyen ez, amilyen a valóságban nincs, de különféle egyedekből egybe lehet szerkeszteni! (Hal és emlős kombinációja, testhelyzetekből alkotva.) Közös munkával szülessék meg a „csodaállat”! Adjanak nevet is neki! Aztán következzen a bemutató s a beszélgetés!

Beszélgetés az álmainkról

Kezdje a tanító: hol jár, mit lát, ha álmodik? Csináljon kedvet a gyerekeknek a megszólalásra! Ő tudja ugyanis, hogy erre azért van szükség, hogy ráhangolódjanak a Fekete hattyú című költeményre. Ha szorongásos álmaikról mesélnek, hadd mondják! Ha vágyaikról, szintén.

Tanítói kérdésekkel lehet őket terelgetni a felismerés irányába: minden álom a valóság és képzelet elemeiből tevődik össze, miként a fantáziajáték. (Ezt nevezzük szürrealitásnak. Ha a tanító az adott pillanatban fontosnak tartja, a fogalom meghatározását olvassa fel az értelmező szótárból!)

Milyen mondandójú verset ígér a cím?

A tanulók kötetlenül beszéljenek elképzeléseikről! A tanító meg tömörítve jegyezze fel mondandójuk lényegét a táblára! (Fontos mozzanat ez, a tanuló ugyanis kötődni kezd a műhöz. Kíváncsivá válik, igaza volt-e?)

Közös munka a vers elolvasása után

- a) Keressék meg azt a sort, amely egyértelművé teszi számukra, hogy a fekete hattyú valóság-e vagy álom! „És azóta szemlelőnyva minden este látom újra.”
- b) Melyek a reális és a szürreális mozzanatok a versben? A válasz kiscsoportonként is elhangozhat. (Például: valóságos az, hogy a lírai hős hídon áll; nem valóságos, hogy ezt a hidat nyírfaágból fonták...)
- c) A második versszak hasonlatait keressék meg, s fordítsák le prózai nyelvre! A jelzős kapcsolatokból következtessenek, mit szimbolizálhat a lángpiros fekete hattyú!
- d) Beszéljenek arról, milyen szimbolikus jelentéstartalma van a színeknek, többek között a fekete és a piros színeknek (szokások, emblémák)!
- e) A lángpiros fekete hattyú mint metafora. Mit szimbolizálhat? Milyen jelző vagy értelmező jelző kapcsolódik a kékmadarhoz, a kis rókához, a kutyához, a bagolyhoz?

Páros játék mimesen, zenével

Páros játékban jelenítsék meg önként vállalkozó kettősök a következőt: A levegőben úszik a hattyú, a boldogság madara. Az ember siet utána, de nem éri el. Találják meg a hattyú és az ember kifejező mozgását. Beszéd nincs. Zene igen. (A pedagógus vigyen az órára hangfelvételeket, előre kiválasztott zenei részleteket, különféle hangszeres muzsikával! A kettősök döntsék el, melyikre játszanak!)

Fessék meg a fekete hattyúval kapcsolatos élményüket!

A színeken és ne a rajzos elemeken legyen a hangsúly! Otthoni feladatként: fessék meg saját álmukat!



A hétfejű tündér

Megjegyzés

Lázár Ervin mese-novellájával harmadikosok olvasókönyvében találkoztam, de nemcsak velük dolgozható fel. A mese ugyanis ötvözi a tündérmesének, a tanítómesének és a novellaírásnak az elemeit. A hős maga a történet során belső fejlődésen megy át. Számíthatunk arra, hogy a Lázár Ervin szöveg – mivel igen lírai – megérinti a tanulókat. Az érzelmekre hat.

Pedagógiai szándék

Kapjunk készítményt önismeretre, önvizsgálatra!

A pedagógus mesél

A pedagógus meséljen! Színesen, izgalmasan, láttatóan. Legszívesebben azt mondanám, hogy a tanító fejből meséljen, ahogy az anyukák vagy a mesemondók szoktak. A szöveget ne is nézzék! Majd csak az olvasásnál.

Fessék meg a hős lelkiállapotát négy képben!

A mesemondás illetve a mesehallgatás után kapjanak rajzlapot és színes ceruzát, mindenféle színűt, s kérjük meg őket, hogy színekben fejezzék ki a mesehős hangulatváltozásait. Négy képben.

- Amikor a kisfiú rútnak tartja magát és haragszik a világra.
- Amikor elszántan és gyilkos indulattal készíti magát a harcra, hogy megölje a tündért.
- Amikor rádöbben, hogy rosszul ismerte önmagát, amikor elkezd a büntudat gyötörni: a tündér nem elenség, s ő azt pusztította, aki őt szereti.
- Amikor szívét eltölti a hála és a szeretet, s a tündér védelmezőjévé válik.

Szakaszos olvasás négy megszakítással

A) *Önismereti játék*

Végszó: „Mi végre? Ki végre?” Önismereti játékkal folytathatjuk az órát. Van-e olyan külső tulajdonságod, amit nem szeretsz magadban, ami miatt szorongsz, ha a társaid között vagy? Ezt kérdezhetjük. Alkossunk kört! A kör közepén egy tündérzsák. Ide dobjuk be azt a tulajdonságunkat, melyet nem szeretünk magunkban, s innen vehetjük fel azt, amit hiányolunk magunkban. Elindul a játék, mindenki megszólalhat, egymás után. Akinek nincs mondandója, az természetesen hallgat. Kezdheti a tanító is a maga nemszeretem tulajdonságával. Jó volna, ha elkezdné az önmagunk felé fordulás. A hétfejű tündér nyomán a behelyettesítés.

B) *Kötött mondatkezdés*

Végszó: „Mit nekem föld.” Rácegresire és Pácegresire irányítjuk a figyelmet. Kötött mondatkezdésű szöveggel. Azt gondolom, azért hallgat a kisfiú Pácegresire és nem Rácegresire, mert... (A mondatot folytatni nem könnyű, ám ha kínlódunk is, nagy igazságok felismeréséhez juthatunk. A pedagógus a körben maga is megszólal, amikor azt a legalkalmasabbnak látja.)

C) *Kiscsoportos munka*

Végszó: „Én vagyok a legcsúnyább ember a földön.” Kiscsoportos megbeszélés során fogalmazzák meg, miért nem vette észre a mesehős fiú, miközben kaszabolta a tündért, hogy rossz tanácsadóra hallgatott! Szónoki beszéd vagy előadás formában fogalmazzák meg véleményüket! Minden csoportból egy valaki legyen a szereplő! Őt készítsék fel a többiek az osztály előtt való szereplésre!

A pedagógus a közmondás és szólásmondás gyűjteményből kiválaszthatja azokat a szövegeket, melyek az indulat, a düh kártékonyságával kapcsolatosak. Ossa ki azokat a csoportok között, s az ő feladatuk legyen dönteni, mely szólások, közmondások illenek leginkább a Lázár Ervin mese harmadik részéhez! Indokoljanak is!

D) *Kiemelések a szövegből*

Végszó: „Mosolygott.” A legfontosabb erények közé tartozik – szerintünk – a bűnbánat és a megbocsátás. Húzzák alá azokat a kifejezéseket, mondatokat, melyek azt jelzik, hogy a fiú megbánta tettét, és a tündér megbocsátott! Két hasáiban le is írható. Például: Bűnbánathoz: sír, nem érdemlem meg, hogy széppé tétél, térdre esik. A megbocsátáshoz: fénylett a szeme, mosolygott...

Megjegyzés

A befejező rész megérdemli, hogy éljünk az oratórikus színjátéknak azzal az eszközével, amikor a szólista közlő szövegét késleltetve visszhangozza a közösség. Ebben az esetben a pedagógus az előmondó, s az osztály a kórus. A tanító emelt hangon, tagoltan beszél. Az egész valamiféle fogadalomtételhez hasonlít majd, s nincs kizárva a katartikus hatás sem.

Amikor én vezettem az órát, mindenki odament ahhoz a társához, akit – úgy gondolta – a közelmúltban megbántott. A kézfogásban – elképzelés szerint – a bocsánatkérés és a megbocsátás is benne volt. Én sem maradtam ki.

Élményközpontú műelemzések – felsőben

Monda és mese az ötödikben

Előzmény

1999 őszén bekéredzkedtem a *budapesti Dohány utcai általános iskolába*: taníthatnék-e heti két egymás utáni órában – egy féléven át – az ötödikben. Mondottam, sem a tantervet, sem a költségvetésüket nem óhajtom megterhelni, de szívesen próbára tenném magamat: élményközpontú módszeremmel – nevelés irodalom által – mire megyek az V. kerületi gyerekek közt. (Tapasztalataimat folyamatosan hasznosítottam főiskolai óráimon, ám a tapasztalatok közlésére csak most kerül sor.) Vészi Magda igazgató nemcsak segítőt, de kollégám is volt a magyar órákon. Jelenléte megkönnyítette a dolgomat, ő feleltetett, s a nyelvtant is ő tanította. Közölte, hogy ők a *Világjáró* tankönyvből tanítanak, s az év első felében a mítoszok, mondák, mesék, történetek, ezek következnek. Ezzel kell foglalkoznom.

Az osztályról

A huszonhat fős osztály kétharmada fiú. A lányok percek alatt elfogadtak. A legénykék vadak, agresszívek. A szünetben kakaskodnak, rugdosódnak, lökdösődnek, ám az órán tudtak koncentráltan dolgozni. A vaslábu ülőalkalmatosságok, miközben körbe raktuk a székeket, zörejforrássá váltak, s az utcáról bezuhanó zajjal tetézetten ez már-már alig volt elviselhető. Az osztályterem a földszinten. Ha megjelent a megrendültség, mert olykor igen, nem csendben született.



Dávid és Góliát

Miért?

A tankönyv függelékében szerepel eme monda. Nem archetipikus történet, ám tanulságokat hordozó bibliai szöveg. A kamaszodó gyereket vonzza is: ki ne szeretne győzedelmeskedni? Már nem a mesék hőse diadalmaskodik, hanem egy valóságos kisebbik fiú, akinek kiemelkedő képességei vannak. Miként győz Dávid és miért?

Mit mond nekem?

A kisebbik akkor győzhet, ha taktikázik, ha vannak tartalékai, amiről az ellenfél nem tud. Győzhet, ha a kiválasztott tudatával, hitével és elszántságával megy a küzdelembe. Győzhet, ha áthágja a játékszabályokat.

Pedagógiai szándék

Tudatosodjék, hogy eredmény nincs erőfeszítés nélkül! Jó, ha az embert vészhelyzetben sem hagyja el a lélekjelenléte, a találatkonysága. A hátrányos helyzetből, az alacsonyabb státuszából is lehet előre lépni.

A tanár játéka két dióval

Magammal vittem egy apró kemény héjú és egy nagy papírhéjú diót. S mintha báboznék. Magam voltam a kicsi is, meg a nagy is.

A két dió dialógusa arról, ki miféle értéket képvisel. Joga van-e a nagynak – csak egyedül akar a kert földjébe kerülni – kizárólagos alapon uralni a területet? A kis dió is dió, csak más fajta. A nagy, gögös mint Góliát, a kicsi, kemény mint Dávid. Ütköznek, s a kicsi összeroppantja a nagyot.

A tanár által kínált történet kicscsoportos improvizációra

Három hetedikes fiú sarokba szorít két ötödikest. Ha este a téren nem adják oda nekik stopperóráikat, meg-rugdossák és hülyére verik őket. S nehogy szólni merészeljenek tanárnak, szülőnek!

A felkészülésre öt percet szántam.

A kutyaszorító helyzetet igencsak el tudták képzelni. Szuperment hívták segítségül, hangtompító, bénító pisztolyt, aztán rendőröknek szóltak. Mások cselhez folyamodtak. A fák közé láthatatlan damilt húztak ki, s miután felbuktak, megkötözték a hetedikeseket.

Motívumokat keresünk. Miért áll ki Dávid Góliáttal?

A 17. részt olvassuk a Bibliából, Sámuel könyvéből, onnan, hogy Dávid a katonai táborba megy, hogy élelmet vigyen a testvéreinek.

Arra kérem a tanulókat, húzzák alá azokat a sorokat, amelyekben Góliát ócsárolja Dávidot, illetve az ő né-pét. (Szolgáknak, gyáváknak nevezi őket, Istenüket szidalmazza.)

Jelöljék meg azokat a részeket is – kérem –, amelyekből Dávid jellemére, gondolkodására lehet következtet-ni. (Dávid „nemzeti” érzelmű, küldetéses ember, ismeri önnön képességeit. Dávid cseles, ismeri ellenfele korlátait, s azt ki is használja.)

Az aláhúzott szövegek sűrített átfogalmazásban a táblára kerülnek.

Dávid monológja a küzdelem előtt

A kicscsoportok kijelölik szólistájukat, s ellátják instrukcióval.

A tanár javasolt szempontjai: Dávid szóljon lelkiállapotáról, lehetőségéről, a helyzetéről, taktikájáról. Fél-e, szorong-e?

Az elhangzott monológokról véleményt formálnak. Egymást értékelik.

A tanár Dávid szerepében

Ha a monologizálás sikertelen – nálunk nem volt az –, a tanár lépjen Dávid szerepébe! A csoportok képvi-selői, mint harcostársak, kérdéseket tegyenek fel neki arra vonatkozóan, ami a monológban is elhangozhat-na!

Dávid és Góliát jelenete diaképekben

Amit tudunk: Góliát öntelt és erős. Dávid elszánt és leleményes.

A csoportok a folyamatot meg-megállítva, kiemelik a jellemzőnek tartott képeket. Azokat sorrendbe állít-ják, s így kísérelik meg rekonstruálni a viadalt.

Amire még felhívjuk a figyelmet

- *Dávid kiválasztott.* Elolvassuk a Bibliából azt az előzetes részt, amikor Saul, Isten figyelmeztetésére felkeni Dávidot.
- *Dávid a művész.* Felolvassuk a Bibliából azt a részt, amelyből kiderül, hogy Dávid zenéjével megnyug-tatja a királyt.
- *Dávid a zsolnárszerző.* Megtanuljuk Dávid zsolnárai egyikét.

Bemutatjuk a Dávidról készült képeket, szobrokat.



A csodaszarvas mondakör

Előzetes

Az 5. osztályos Világjáró irodalomtankönyvben lévő szövegek alapján dolgozunk. Felhasználjuk a magya-rok eredetéről szóló Anonymus, Kézai, Jordanes szövegeket, Lengyel Dénes közlésében.

Azután következik Arany Jánostól a Rege a csodaszarvasról.

Amit nekem mondott

Az ember már csak ilyen. Ha célt tűz ki maga elé, még ha irreális is, mit meg nem tesz, hogy elérje. A párválasztó ösztön a legnagyobb hajtóerők egyike. A kedvtelés is nagy ösztönző, a vadászat, játék, gyűjtés.

Pedagógiai szándék

Legyenek büszkék arra, hogy olyan nemzethez tartoznak, amelynek van mitológiája, múltja, sajátos kultúrája! Keressék családjuk eredetét! Hátha kedvet kapnak családfa kutatáshoz!

Tudatosodjék bennük, hogy alkotás csak úgy jön létre, ha a valóságot képzeletükkel egészítik ki!

Regőlőt énekelünk körjáték formában, s az éneket láncos bottal kísérik

A táblára felírt regőlő szöveg:

*Amott kerekedik
Egy szép kerek pázsit,
Abban legelődik
Csudafüű szarvas.
Ezer ága-boga,
Ezer égő gyertya,
Gyűjtatlan gyulladjék,
Ojtatlan aludjék,
Hej, regő-rejtem!*

A tanár is a körben. Előre mondhatja a szöveget, mintha diktálna. A közös ének érzelmi kötőanyag.

Kiscsoportokat alakítunk

Csoportonként megbeszéljük a szöveget, majd magyarázatukat és kérdéseiket a szószólójuk közli. A tanár előre készül, beviszi az órára a néprajzi lexikont, a Mitológiai enciklopédiát, s a kérdésekre azok alapján válaszol.

Az eredetmondák közös olvasása. Tisztázzuk, mi a csodás elem bennük, s mi a valóságos

Eloolvassuk a magyarok eredetéről és a csodaszarvasról szóló könyvbéli történeteket. Tisztázzuk az eredetmonda fogalmát, s hangsúlyozzuk: a monda valós tények csodás elemekkel történt kiegészítése. Ezek után sorra vesszük, mi a csodás elem és mi a valós a történetben.

A tanár családfája és kitalált családi mondája

Hogy kedvük legyen szorgalmi feladatként családfát készíteni és családi mondát írni, a tanár bemutatja a magáét. Az előbbit formailag inkább, az utóbbit meg képzelete segítségével. (Kitaláltam egy történetet, mi-ért kaphatta egyik ősöm Beregszászban a Debreczeni nevet.)

Rege a csodaszarvasról. Érzékletes olvasásra törekszünk

Ritmus- és hangszínváltással érzékeltesse a tanár a történés fordulatait, a visszatérő versszak jelenlétét. Jelezze, hogy a regét énekelni is lehet, dallamot lehet hozzá kitalálni. Hátha van a gyerekek között gitározni, citerázni tudó. A Kodály féle Kalevala dallam illik a Regéhez is.

Rege a csodaszarvasról. Értelmezően olvassuk.

Miben különbözik Arany feldolgozása az eredeti mondától? Megfigyeléseiket a tanár az úgynevezett Gordon-technikával rögzíti a táblán. (Amit általában észrevesznek: árnyaltabb Hunor és Magyar jellemzése, szabadabb a képzelet szárnyalása, szóval, hogy a művészet jelenlététől több az Arany-féle eredetmonda.)

A hírnök szerepében

Küldönc érkezik, s elmeséli, mi történt a vadászat során. Mindegyik kiscsoport kijelöli a maga hírnökét. Előzetesen megbeszéljük; ki melyik eseményét mondja el a regének. A beszámolókat megbeszélés követi: Történetmondást hallottak-e vagy mesélést?

Ezek után minden megtanítható még, amit a tanár és a tankönyvíró fontosnak tart.

A nap, a hold és a csillagok megszabadítója

– magyar népmese –

Előre kívánczok

A tündérmese ötödikben – ennek inkább a lányok örültek. Szívesen vették, hogy az ő igazságérzetük szerint fejeződik be a történet. A fiúk már parodizálták is a mesét. De azért oda lehetett őket is kapcsolni a történethez.

Pedagógiai szándék

Érezzenek rá a mesemondás örömére!

Kamatoztassák kreativitásukat a dramatikus mozzanatoknál!

Jó, ha tudatosul bennük: a mi világunkban is jelen van a gonosz, s kellene a küzdő emberek.

Szoborjáték a mese elemeire

Tulajdonságok szobra: gyáva, elszánt, elkeseredett, magabiztos, barátságos.

Átváltozások szobra: emberből hal, emberből darázs, emberből ló, emberből erdő, emberből befagyott tó.

Sárkány szobor: hét-, kilenc- és tizenkét fejű sárkány.

A táltos paripa szobra.

A tanár analóg története a mesére

Kerekasztal-beszélgetés: Mit tennének, ha a településen, a kerületben váratlanul megszűnne az áramszolgáltatás? S nem működnek az elektromos gépek. Nem lehet televíziózni. Sötétség borul a településre. Valamilyen titokzatos hatalom ármánykodása van a gaztett mögött. (A felvetés is sokkolja a gyerekeket. S hozzák az elképzeléseiket: Mi történhetett? Ők mit tennének? Tennének-e valamit?)

Elovvassuk a mesét... Tanácskozás kiscsoportokban

Szempontokat adunk az olvasáshoz. Milyen becsülendő tulajdonságok működnek a mesehősben? Mi utal arra, hogy táltos, azaz csudafiú képességei is vannak? Tanácskozás kiscsoportokban, a szószóló közli az eredményt.

Küzdelem a sárkánnyal – közösen kialakított mozgás- és színpadi koreográfia szerint

A sárkányt több gyerek és a tanár együttesen formázza. Jánost két fiú, a kisebbik a nagyobbik nyakában. A többiek hanggal biztatják.

Dobütésre függőleges és ellentétes irányú mozgást produkálnak. Hol János van fent s a sárkány padló közelben, hol fordítva. Végül is a sárkány terül el a földön.

A kerekék és a lángok harca. A tanulók ötletei: Kivágják a kerekéket kartonból. Mókuskerekét formálnak emberi testekből. A kerék mozog, de vízszintesen. A lángokat színes kendők lebegtetésével keltik életre.

A tanár, mint király udvartartásával fogadja a visszatérő három testvért

A tanulók egy része az udvartartáshoz tartozik. Előzetesen megbeszélik, miféle kérdésekkel serkenthetik az érkezőket a mese mozzanataira emlékező, részletező elbeszélésre.

A többiek négy kiscsoportot alkotnak A cselekményszerkezet folyamatában mindegyik csoport egymást felváltva mesél. Így többeknek van alkalma megszólalni.

Variációk:

- Egy csoportban három János van, s egyes szám első személyben mesélnék.
- Csak egy mondja a történetet, a többi megeleveníti játékban.
- Egy valaki mesél, s a király s udvartartása kérdez.
- A király a részletek iránt is érdeklődik.
- A király szertartásosan lovaggá üti a Jánosokat.

A végén ének és tánc.

A mesefeldolgozás közben és után minden megtanítható, ami a mese ismeretéhez szükséges, például a bűvös erejű számok, a visszatérő motívumok.

Házi feladatnak vagy *szorgalmi feladatnak:* írjanak mesét három próbatétellel, előkészítéssel, bonyolalommal, kibontakozással, tetőponttal és megoldással!

Egyszer volt Budán kutyavásár

Szép Ernő feldolgozása

Előzetesen

Kapcsolódva a Dávid és Góliát, a Hunor és Magyar mondai történetekhez, azt vizsgáljuk, csudafiú, azaz kiemelkedő személyiség, mondai hős volt-e Mátyás király? Az első óra tehát Mátyásról és Mátyás-történetekről szól, a második magáról a kutyavásárról, dramatikus feldolgozásban.

Pedagógiai szándék

Legyenek büszkék arra, hogy volt a történelmünknek ilyen kimagasló képességű, európai műveltségű államférfia is! Tudatosodjék bennük, hogy az államférfiúi nagyság és a nép iránti szociális érzékenység összetartozik!

Ki mit tud Mátyásról?

Kiegészítjük a már tudottat friss ismeretekkel. A tanár Mátyás képeket s Mátyásról szóló könyveket visz az osztályba. Részleteket olvas fel Antonio Bonfini A magyar történelem tizedei című könyvéből, részleteket arról, miként fékezi meg az önkényesen vámokat szedő nagyurakat, miként regulázza meg az egyházat a papi járandósággal kapcsolatban, s miféle, a cigányok érdekeit védő döntéseket hoz.

Reneszánsz zenét hallgatnak, táncot tanulnak, s információkat hallanak arról, hogy tizenkét nyelven beszélt, hogy jeles hadvezér volt.

A tanár mesélő, a tanár szereplő, a gyerekek szerephelyzetben

Hogy Mátyás úgynevezett igazságosságáról s szociális érzékenységéről is szó essék, egyszersmind ráhangolódjanak a következő órára, Az egyszer volt... mondára, improvizációba kezdünk.

A mese lényege: A köztársasági elnök egyszer beöltözött Mikulásnak, s magát jól álcázva, kísértelt a Dohány utcába, s meg-megállt, érdeklődött, hogy élnek az emberek, mi a panaszuk, miként lehetne orvosolni a bajukat. Egy szekérre való ajándék is jött vele.

A tanár „elnöki Mikulás figuraként” faggatja a szerepet vállaló gyerekeket – van, aki sok gyerekes anyuka, más kisnyugdíjas, ismét más munkanélküli –, s beszélget velük, az életükről kérdezi őket, mit szeretnének másként. (A tanulók igen megnyíltak a maguk szerephelyzetében, élvezték is a játékot.)

Beszélgetés

A megbeszélés fonala arra tekergőzött, hogy mi volt a játékban valóságos, s mi a képzelet terméke. (Csak az érdekesség kedvéért említem: képtelenségnek tartották, hogy egy mai köztársasági elnök álruhában elvegyüljön a nép közt, s indokolták is, igen racionálisan, hogy miért.)

Szöveg-asszociáció a címről: Egyszer volt Budán kutyavásár

Miért *egyszer*? Erre koncentráljanak! A válaszok a táblára kerülnek. A tanáré egy kitalált „példázatban” realizálódik. (A tanár a végén szól, miután a gyerekek már nála bölcsőbb történeteket mondtak magyarázatul az „egyszerre”.)

A tanár története

Meghallja a miniszterelnök, hogy létezik egy kiváló osztály a Dohány utcai általános iskolában, s ott új módon tanulják az irodalmat, gondolja magában, no én ezt megnézem. Odaszól az igazgatónőnek, hogy már ő ellátogat abba nevezetes ötödik A-ba. Így is történik. A tanár és a gyerekek remekelnek, a miniszterelnök dicséreteket meg jutalmakat osztogat. Kis idő múltával meg is kérdezi az egyik gyerek az igazgatónőt, ugyan mondaná meg, mikor jön megint hozzájuk a miniszterelnök? Mire a válasz: Egyszer volt miniszterelnök a Dohány utcai ötödikben.

Részleges olvasás, kiscsoportos feleletek, játékkal

- Addig, hogy odament a kisparaszthoz.
- Addig, hogy elmeséli a gazdag embernek, miféle szerencsével járt a királynál.
- Végig.

Minden rész után elhangzik a kérdés: Mi következik ezek után?
A maguk kreálta elképzelés szerint mesélik és játsszák el a történetet.

Kerekasztal beszélgetés

Csudafíú-e Mátyás? Ha igen, miért, ha nem, miért?



Andersen

A rendíthetetlen ólomkatona

A tanár tűnődése

Az állhatatos szerelem meséje. A tragikus szerelem meséje. Megrendítően szép. De mit kezdhet vele ötödikben? Maga is kíváncsi.

Mit mond nekem?

Eredendően bennünk van a rossz. Bennünk a manó. S hogy ez szomorú. S hogy ez már bizony műmese.

Pedagógiai szándék

Rendüljenek meg a tragédiától, attól, hogy a jó elbukik! Mindazonáltal tudatosodjék bennük, hogy a rendíthetlenség, a hűség erkölcsi érték!

Kérdés a táblán (még mielőtt a mesét elolvasták volna)

Miben lehet rendíthetetlen az ólomkatona?

(Az ötödikesek szerint a barátságban, szülői szeretetben, hazaszeretben, a szerelemben.)

Improvizációs játék kiscsoportokban

Két barát, barátnő közé befészkelődik egy harmadik. Megbomlasztja a szilárdnak gondolt barátságot. Játsszák el két változatban!

- Szakítás a vége.
- A barátság kibírja a megpróbáltatást (lelepleződés vagy kompromisszum).
(Az ötödikes lányok jeleskedtek. Életszerű, de heppiendes jeleneteket kreáltak).

A mese olvasása egy megszakítással

Egy nekifutásra eddig: „Míg vissza nem tér az ólomkatona kalandos útjáról, s újra meg nem látja a táncosnőt.”

Kiscsoportban

Találják ki a mese végét! Mondják el vagy játsszák el, ahogy ők gondolják!
(Tündérmeséken is nevelkedtek, boldog befejezést formálnak.)

A mese olvasása végig

(Az anderseni változat nagy csalódást okoz. Megszerették az ólomkatonát s a kis táncoshölgyet, tűzhaláluk felháborítja s megrendíti őket. A történet szerinti kisfiú ellen fordulnak.)

Kérdés a táblán, válasz a kiscsoportoknál

Miért dobja be a kisfiú az ólomkatonát a tűzbe?

Megbeszélés után kijelölnek egy-egy szereplőt.

A válasz lehetőségei.

- Érte-e valamilyen sérelem a kisfiút, volt-e oka erre az agresszióra? Egyszeri eset ez nála, vagy tartósan benne rejlik a gonoszság? Konfliktusos történettel, annak eljátszásával fogalmazzák meg véleményüket!
- Ha a csoportban van vállalkozó tanuló, belső monológ formában fogalmazza meg a csoport választát miután a csoporttal egyeztetett, másképp: a társai felkészítették arra, hogy mit mondjon, képviseljen!
(Olyan vélemény is volt, miszerint a fiút idegesítette, hogy a katona nyomorék.)

Megkérdezzük Andersent

A tanár szerepben. Ha ezt a variációt is választják, páratlan lehetőséget kap a pedagógus, hogy a gyereke-

ket foglalkoztató kérdésekről beszéljen, többek között a megrendültség tisztító szerepéről a tragédiákban. (A szerző jegyzete szerint: Ha a kolléga vállalja a szerepbe lépést, nyilván készül rá. Ismeri a tanítványait, s nyilván a várható kérdésekről is van elképzelése.)

Új cím: A rendíthetetlen szerelmes ólomkatona

Olvassuk újra a mesét. Írják le az utalásokat, melyekből kitetszik; az ólomkatona szerelmes. Hátha lesz vállalkozó, aki magára veszi a féllábú katona szerepét és saját szavaival meséli el az ólomkatona szerelmének történetét... A balett-táncos is féllábú.

Oktatandó feladat: Mi a különbség a népmese és a műmese között? Alkalmazzuk a már ismert cselekményszerkezeti modellt A rendíthetetlen ólomkatonára is!



Petőfi Sándor

Első esküm

Fiú valék még, iskolás fiú,
Tizenöt éves; és az iskolázás
Rám nézve nyűg volt, nagy nehéz nyűg, amely
Rajtam napestig szomorún csörömpölt,
S még álmaimból is föl-fölrasztott.
Lerázni vágytam e nyűgöt magamról,
Lerázni vágytam mindenáron azt.
Már akkor, akkor úgy szerettelek,
Olyan világ-fölgyújtó szenvedéllyel,
Mint most szeretlek, drága szent szabadság! –
Gondolkodám a mód felől: miként
Szakíthatnám le rólam a bilincset?...
Színészek jöttek, s elhatározám
Közéjük állni s elmenni velök,
El, habár a földhözragadt nyomor
Mindkét kezével átölelne is,
Habár apámnak átka és anyámnak
Könyúi lesznek útitársaim,
Csak hogy szabad, hogy független legyek.
S elmentem volna, ámde megtudá
E lázadó szándékomat tanítóm,
S az indulásnak napján elfogott,
És rám csuká szobámnak ajtaját,
S rab voltam, míg a színésztársaság
Határunkon túl messze, messze járt.
Sírás, könnyörgés, lárma, mindhiába!...
Nem az fájt már, hogy nem leszek színész,
De hogy maradni kényszerítetek.
A kényszerítés égett lelkemen,
Mint a görögtűz, olthatatlanul.
Itt tettem első esküvésemet,
Nagy és szent esküt mondék börtönömben,
Hogy életemnek egy fő célja lesz,
S ez: a zsarnokság ellen küzdeni.
S ez eskü most is olyan szent előttem,
Amilyen volt az első pillanatban,
S verjen meg engem a hatalmas isten,
Verjen meg még a másvilágon is,
Ha valaha ez esküt elfelejtem!

Előzetesen

Igazi kamasz vers. Nemcsak azért, mert kamasz a hőse, hanem mert a felnőtt világ elleni lázadásról szól, a szabadságvágyról. Vajon felismeri-e magát ebben a mai tizenöt éves, képes-e megnyílni, s közvetlenül vagy áttételesen elmondani, bevallani a maga lázadását?

Pedagógiai szándék

Erősödjék szabadságvágya, de legyen érzékeny a felnőttek felelős másként gondolkodására is!

Mit üzen?

Annak érdekében, hogy a személyes üzenetet hallják ki a versből a tanulók, egy szót se szóljunk a költőről, meg a koráról, meg a vers keletkezésének körülményeiről!

Kérjük meg a tanítványainkat, hogy ceruzával a kézben – miután közösen már elolvastuk a verset – álljanak neki a fürkészésnek, s húzzák alá azokat a sorokat, melyeket kiemelten fontosnak tartanak! Aztán szenteljünk arra egy kis időt, hogy elmondhassák személyes közlésüket, miért azt ugratták ki az egészből, amit. (Tapasztalatunk szerint minden variáció lehetséges, attól kezdve, hogy nyúgnak érzik az iskolát, s szabadulni akarnak a családi kötöttségtől, hogy a rabságot magát tartják elviselhetetlennek, a kényszerítést, addig, hogy fogadalmat tesznek, hitet a szabadság mellett.)

Szerepvers, időben, térben elhatárolható jelenetekkel és vallomással. Most tudatosítjuk, hogy a költő, Petőfi Sándor

A) A kiscsoportok segítségével meghúzzuk a jelenet-határokat

Megállapítjuk, hogy öt egységre tagolódik a vers, ebből három eseményhez kapcsolódik, kettő pedig belső történéshez:

1. A tizenöt éves fiúnak nyűg az iskola. Meg akar tőle szabadulni.
2. Itt a lehetőség. Vándorszintársulathoz csatlakozhat.
3. A tanító azonban szándékát megtudja, s bezárja a szobájába.
4. Szobafogságában megesküszik, hogy mindig is a zsarnokság ellen fog küzdeni.
5. Most válik tudottá, hogy ezt a történetet egy felnőtt mondta el, miután közli, hogy kamasz-esküvéséhez felnőttként is ragaszkodik.

B) Szülessék az Első eskümből, arra alapozva, drámai játék!

- Döntsenek arról, legyen-e kerete a játéknak, másként, a felnőtt, a költő idézi-e meg a történeteket, s akkor ő zárja és nyitja a játékot, vagy tőle függetlenül bonyolódik a drámajáték!
- Nevet kell adni a főhősnek. Lehet Petrovics is, de más is. Osztálytársakat kell mellé kreálni. Barátot, ellenséget, haragost, irigyet. Ezeket is nevesíteni kell, karakteres tulajdonságokkal felruházni.

A tanítót a tanár formálhatja meg.

Miért érzi magát rosszul a főhős az iskolában? Próbálják magukat a korlátozást nehezen viselő és kiváló képességű fiú helyébe képzelni! Mondja el a tanár, hogy abban az időben az elfogadott nevelés módszerek közé tartozott a testi fenytetés is!

- Mi lehetett a vonzó a vándorszínészkedésben? Mit mondhatott erről a társainak? Hogy zajlóhatott a beszélgetés közte és színházigazgató között? Őszintén beszélhetett iskolai helyzetéről vagy kitalál történetet mesélt magáról?

Ki árulta el és miért? Jó szándékból, bosszúból?

Mit cselekedhetett, mikor be volt zárva? Toporzékolt? Elfogadta az ennivalót? Megverték? Szólt az igazgató az apának?

Visszatér-e a végén az emlékező férfi?

Ha csak ennyi történik az órán, hogy minderről beszélnek, s improvizációkban felvillantják az elképzeléseket, s ennek következtében új felismerések birtokába jutnak a rabság, szabadság fogalmával, érzésével kapcsolatosan, *máris közelítettünk nevelési célunkhoz.*

Hogyan mondjuk a költeményt?

Miután ki-ki tisztázta önmagában, hogy a költeménynek melyik mozzanata az, amely közel került hozzá, s miféle mondandó, érzés kapott dominanciát, hogy annak előadóként közvetítőjévé váljon, eldöntött az is, hogyan mondassék a mű.

Ha az ifjú lelkiállapotába éli magát a versmondó, akkor a tolmácsolás lobogó, egy levegővételő crescendóvá válik. Ha a felnőtt férfi emlékezik, akkor láttató, értelmezhető, gazdag színvilágú szavalási módot alakítunk ki. Ha a felnőtt emlékező átítatódik iróniával, öniróniával is, még több árnyalat emelkedik ki. És magától értetődően alakítja előadásunkat az a mozzanat, milyen sorokat húztunk alá a foglalkozás kezdetén, valószínű ugyanis, hogy a közlés során a hangsúlyok oda kerülnek.

Személyes közlés

Mondattam és mondtam is ezt a verset. Közel áll hozzám. Nehezen viseltem, viselem a kényszerítést. Számptalan kamasz élményt, Petőfiéhez hasonlót cipelek magamban, s még többet felnőtt koromból, a diktatúrák idejéből. Ezért én olyan előadói helyzetet képzeltem el magamnak, hogy ülök, állok egy társaságban, ahol ilyesmikről esik szó, kiszolgáltatottságról, megalázásról, bezártságról, s akkor én megszólalok, s mint ha saját élményemet mesélném, mondanám a verset, belelovalva magam érzelmeimbe, és meg is állva közben, olyan volna ez, mint egy személyes vonatkozásokkal átszőtt előadás, beszédhelyzetből kiinduló szónoklat.



Arany János

A rab gólya

Megjegyzés

A költemény tananyag a harmadikban, felsőben s talán a középiskolában is. Természetesen másról szól mindenütt. A kicsiknél talán az ember és az állat kapcsolatáról, a középiskolában az allegorikus jelentésről.

Pedagógiai szándék (kamaszokra gondolunk)

Jó volna, ha tudatosulna a tanulóknak, hogy kik is azok a „rossz emberek” s jó volna, ha megéreznék, milyen szörnyű a rabság, melyekbe a hatalom, az erőszak kényszeríti az embert!

Mit mond a cím

Mielőtt még elolvassánk a művet, gyűjtsük össze elképzeléseiket arról, hogy mit ígér a cím, miről szólhat a vers!

Előjáték, kiscsoportonként

Egy tizenéves kisembert elraboltak. Politikai gengszterségről van szó. Négy fal közé zárták. Csak tévővilágítás van a helyiségben. Felnőtt álarcosok tesznek elé ételt és vizet. Beszélni nincs kivel. Papírt, ceruzát kap. Írhat. Levelet nem kap. Levágják az egyik lábujját is, hogy ne tudjon menekülni. Eltelik egy hét, két hónap, hét hónap, egy év. Miféle feljegyzések kerülhetnek a papírra?

A költemény elolvasása után

Sorok kiemelése

1. Miért rab a madár? Húzzák alá az erre utaló szavakat, kifejezéseket! (El van metszve a szárnya. Hosszú tollai kegyetlen módon ki vannak tépve. Rossz emberek újra meg újra elmetélik.) Beszéljenek erről. Ki miért cselekedheti ezt? Személyes élmények is előkerülhetnek. Kísérlet, játék, kínzás?
2. A rabság külső körülményei. (Négy kőből épített fallal van körülvéve. Egyedül van.)
3. Emeljék ki a rab gólya lelkiállapotáról árulkodó szövegeket! (Tűnődik. Egyik lábáról a másikra áll. Arra sincs kedve, hogy az égre nézzen. Befelé fordul, önmagába. Minden figyelmét leköti önmaga testi állapota. Már a repülő szabad madarakra sem figyel.)

A beszélő és a szöveg

Ki a beszélő? A költő vagy más valaki? Milyen kapcsolat fűzi a gólyához? Személyes, részvételtjes, tárgyilagos, empátikus?

A kiscsoportok beszéljék meg, és Arany szövegével indokoljanak!

Az utolsó versszakról

Az utolsó versszak közlésmódja megváltozott. Az egyes szám harmadik személyűségből átváltott a költő egyes szám másodikra. A leíróból a megszólításosra. Miért?

Szabad-e a nyomorultnak megmondani a kegyetlen igazságot?

Az előjáték kisfiújának azt, hogy nincs pénz a kiváltására. A betegnek, hogy nincs mód a gyógyulására.

Két véleményt kellene ütköztetni. A vitát a tanár vezetheti.

A rab gólya mint allegória

Most beszélünk arról, hogy mikor született és miért a vers. Hogy itt a rab nemzetről szól Arany, mert osztrák cenzúra volt. S így már jobban érthető az utolsó versszak hangváltása is.

Szólunk arról, hogy a szovjet megszállás és a kommunista rezsim idején is mennyi ártatlan embert vittek rabságba, a gulágba és Recskre. Erről is csak allegorikusan lehetett írni, beszélni.

A rabsággal kapcsolatosan minden kollégának lehet elmondható, felolvasható története. Ne fukarkodjon vele! Utána várható, hogy a gyerek is megszólal.



Juhász Gyula

Tiszai csönd

Hálót fon az est, a nagy, barna pók,
Nem mozdulnak a tiszai hajók.

Egyiken távol harmonika szól,
Tücsök felel rá csöndben valahol.

Az égi rónán ballag már a hold:
Ezüstösek a tiszai hajók.

Tüzeket raknak az égi tanyák,
Hallgatják halkán a harmonikát.

Magam a parton egymagam vagyok,
Tiszai hajók, néma társatok!

Ma nem üzennek hívó távolok,
Ma kikötöttünk itthon, álmodók!



Pedagógiai szándék

Legyen készítetésük, hogy eltűnődjenek hovatartozásukról, kötődéseikről!

Eolvassák némán a verset.

Rajzolják le, fessék le a verset!

Ahogy ők látják. Azt emelnek ki belőle, amit akarnak. A kép elkészülte után indokoljanak; mi miért került a képbe. Idézzenek a versből. Ha más motívumokat is beleszönek a képbe, másat, mint Juhász Gyula, mondják el, mi okból vagy mi végett? (A rajzot magát nem értékeljük itt se, máskor se.)

Írják le a költemény parafrázisát!

A kiscsoportok közös fogalmazás eredményeként rögzítsék a vers „tartalmát”. Egy valaki felolvassa. Utána kérdések, vélemények hangozzanak el.

A lírai költemény hősét (a költőt vagy alteregóját) helyezük a középpontba

Két sort kiemelünk:

„Ma nem üzennek hívó távolok.
Ma kikötöttünk itthon, álmodók.”

Arra kérjük tanítványainkat, a kiscsoportokba tömörülőket, hogy képzeljék magukat annak a helyébe, aki megszólal a versben. Hogy érzi magát? Milyen a közérzete? Elvágódik, kötődik?
A parton álldogáló magányos férfi gondolatait, érzéseit kell kivetíteni!

Valaki mesél, valaki monologizál

A csoport dönti el, hogy egyes szám harmadik személyben vagy egyes első személyben szólalnak-e meg.

Egy mai ifjú a Tisza-parton

Miről elmélkedne egy mai fiatal, miféle gondolatokra ihletné a tiszai csönd, ha a jövőjén, boldogulásának lehetőségein tűnődne?

Tételezzük fel, hogy éppen itt táborozik a társaival, amikor telefonértesítést kap arról, hogy elnyert egy állást Svédországban. Itthon sem megy rosszul a sora.

Születhet ebből monológ, de játék is.

Ha játék: A tanár ama ifjú, aki kapja telefonon az ajánlatot. Ő közli a hírt ott lévő barátaival, azaz az osztály tanulóival. A barátok mind kedvelik őt. Nem vetélytársak. Az ajánlatot kapó, szerepbe lépő tanár azt kéri a barátaitól, hogy mondjanak véleményt. Menjen, ne menjen? Vállalja a svédországi állást, vagy ne? A hős nem mond véleményt. Ő csak kérdez. Egyszersmind vezeti a vitát. A tanulók a játék elején maguk döntenek el, melyik érvelő táborba tartoznak, abba-é, amelyik lebeszéli az útról vagy abba, amelyik rábeszéli az útra.

Mivel és mitől több?

(Az órához s nem a nevelési programhoz.)

Kiemelünk három sort:

„Hálót fon az est, a nagy, barna pók” = alkonyodik
„Az égi rónán ballag már a hold” = feljön a hold
„Tüzeket raknak az égi tanyák” = kigyúlnak a csillagok

Csoportonként próbálják megfogalmazni, elbeszélni és leírni, mit látnak még a sorok mögött, mi mást, ami nincs a köznyelvi fogalomban.

(A nyelvi kódok legjellemzőbb elemei a megszemélyesítések és a metaforák.)

Dallamot is komponálhatunk a költeményhez.



Élményközpontú műelemzések – középiskolában

József Attila

Vigasz

Ne hadd el magad, öregem,
bőröd ne bízd kereskedőre,
ki elád felhőt az egen
s a földön telket vesz belőle.
Inkább segít a kutya szőre
a teríthető betegen,
semhogy magát miértünk törje,
aki sorsunktól idegen.

Magának rág mind, aki rág,
a fogacskák azért fogannak.
S mert éhes rongy vagy, a fogát
elkoldulhatod-e a kannak?
Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fűtve lakik öt szobát,
falain havas tájak vannak,
meztelen nők meg almafák?

Hihetsz-e? Szagos kis dorong
édes szivarja s míg mi morgunk,
ő langyos vízben ül s borong,
hogy óh, mi mennyire nyomorgunk!
Ha pincéjébe szenet hordunk,
egy pakli „balkánt” is kibont!
Szivére veszi terhünk, gondunk.
Vállára venni nem bolond...

Bús jószág, ne vetéld magad!
Együtt vágunk a jeges télnek.
A jégből csak lucsok fakad,
de hú társ – éhezők kísérnek.
S ha most a tyúkszemünkre lépnek,
hogy lábunk cipőnkbe dagad,
rajtad is múlt. Lásd, harc az élet,
ne tékozzol bizalmadat.



Szakköri foglalkozásra ajánlom

Megjegyzés

Nem gondolkoztam tanítási órában. Az alábbi fiktív levélnek egyedüli célja, hogy előkészítsen egy vitadél-utánt, melyen olyan kérdésekről beszélhetünk, olyanokról fogalmazhatunk véleményt, melyek, ahogy mondani szokták a levegőben vannak, csak nincs hol és kikkel megbeszélni azokat.

Fiktív levél

Minden tanítványunknak, aki szakkörbe jár, levelet küldünk. Jó, ha a foglalkozás előtti napokban meg is kapják. A levelet a tanár írja, s mellékeli a *Vigas* című költeményt.

A levél szövegezését ekképp képzelem.

Kedves XY!

Arra kérek, gondosan olvasd el ezt a József Attila verset, s rögzítsd első benyomásodat!

Tetszett, nem tetszett, közömbösen hagyott.

Ezek után kezdj vizsgálódásba:

Szerinted igaza van-e a költőnek, amikor azt írja: Inkább segít a vajákosság a beteg emberen „sem-hogy magát miértünk törje, / aki sorsunktól idegen”?

Igaza van-e abban, hogy az „éhes rongyok” nem hihetnek azoknak, akik, nevezzük így, anyagilag magasabb életszinten élnek?

Igaza van-e abban, hogy a nyomorgó, kuli munkát végző nem hihet annak, aki csak „Szívére veszi terhünk, gondunk. / Vállára venni nem bolond...”?

Egyetértesz-e az utolsó versszak mondandójával, hogy tudniillik a sorsközösségben élőknek kell összetartaniuk, s hogy csínján kell bánni a bizalommal?

József Attilánál a sorsközösség szociális, mintegy osztály jellegű tartalmat hordoz. Korunkban lehet-e tágasabb asszociációja ennek? Te mire gondolsz?

Tanítanád-e ezt a költeményt a tanórákon?

Elmondanád-e ezt a költeményt szavalóversenyen?

Köszönt: *(Aláírás)*

Vitadélután

A vitát a tanár vezeti. A kérdéseket, a levélben foglaltak szerint, de attól függetlenül is ő teszi fel. Miként az ő tiszte, hogy időközönként összefoglalja a vita állását.

Alakítsunk két tábor! Az egyik csoport tagjai azt igyekeznek bizonyítani, hogy a költeménynek mára nincs érvényes üzenete, gondolatisága korszerűtlenné vált. A másik tábor új aktualitást vél felfedezni benne, s mellette érvel.

Ha a tanítványok köréből csak egy csoportra futja, mert mindenki azonosan vélekedik, akkor két megoldás kínálkozik. Önkéntes alapon, jobb meggyőződésük ellenére is, legyenek olyanok, akik a másik véleményt képviselik – kvázi vitázók –, vagy a tanár vállalja fel a hiányzó szerepkört! Ilyenkor egy tanulót jelölnek ki vitavezetőnek, miután tisztázták feladatait!

Versrendezés

Azokhoz szólunk, akik szívesen gyakorlatoznak az ilyen érvelő, megszólító jellegű, közösségi mondanivalót hordozó költeménnyel, s akik fel is vállalják a közlendőt. Ne feledjük, a költő üzenetét az előadó továbbítja, ám ez hitelesen csak úgy történhet meg, ha ő maga érzékenyen és egyetértően hozzáadja tehetségét a vershez! S ha ez így történik, rangra emelkedik a közvetlenség – „Ne hadd el magad öregem,” „Bús jószág, ne vetéld magad!” – és a köznapiság – „tyúkszemünkre lépnek, / hogy lábunk cipőnkbe dagad” –, súlya lesz a felszólításoknak és a kérdéseknek, s noha komoly dolgokról esik szó, a szegények és gazdagok viszonyáról, az összetartás jelentőségéről, az egész mégis átfűszereződik könnyed nyelvi játékossággal és intellektuális iróniával. *Vigas* a verscím. Önirónia. Ezzel, ennyivel tudok szolgálni, szenvedő társaim.



Nemes Nagy Ágnes

Ekhnaton éjszakája

Mikor lement a térre, már a sátra
a lampionok fényében áztak,
gyertyák üvegek nyakában álltak,
nyári Halottak-napja-fény,
és deszkapolcon porosan
a rózsaszín krepp-papírbabák.

Oldalt tetováltak dombjai,
dinnyék olajzöld bőrén forradásos,
kötőtűvel kipontozott szivek.
Fent fényreklámok hullámzó haja.
Forró szél. Némi szalma.
Sötét volt az az éjszaka.

Ment, ahogy körbezárta
jelenlétének álruhája,
ment mozdulatlan, egy magasvasút
futott fölötte.

Tisztítsd meg az arcod.

*Két tenyered öledbe hajtod,
tenyéröbölnyi vízre hajtod,
harántcsikolt az akarat,
itasd meg, mint egy madarat,
itasd meg, mint egy állatot,
mosd, mosd az arcod és a nap,
melynek minden sugara végén
apró keze van, majd a nap
kezével az arcod –*

Éjszaka. Vásznai súlyosodva
függtek be a fények köz,
a pultok közé, melyek selyemcukor-mód
és úgy csillogtak, mint a hernyók,
gyertyák fulladozása, szélroham.

A régi kertben.

*A kertben volt a százezernyi,
az ostyafényű ég alatt,
a másik arcot kell lenyelni,
s a zöld virág, a bodzaág,
amelyre Judás felkötöti magát,
s egy csillag némi zöldje fönn,
a kertben volt a mérhetetlen,
bár volnál olyan kicsiny, szerelmem,
mint egy isten az ostyán.*

És jöttek már tankok.

Fém-hullámhegyek
elől futott az utca kőmederben,
futottak a puha testek fém és kő között,
egy-egy léggömböt húzva még magukkal,
dőlt bódék vászoncsattogásait,
hídkarfák loccsanásait,
távol hamut, és üveg-permetet,
s a hangközökben azt, ami fújt felettük,
azt, ami fújt
fent, fent, a teljes égítest fölött.

Egy mellvéden vetette át magát
a többivel együtt,
együtt, meredeken gurultak,

darabosan, zökkenve hulltak,
fent sorozatok még, ők egymáson át,
mint egy hegyomlás.

Köd volt, amikor újra látni kezdett.
A vízparton feküdt. A nád.
Mellette másik test is az iszapban,
oly hűvösen nyújtózva, oly hanyatt,
mintha külön hó hullott volna rá.
Fölkelt mellőle. Egyetlen mozdulattal
emelkedett föl, mint a füst,
mellőle, vagy belőle fölkelt,
s oly áttetsző volt, amikor feküdt.
Fölkelt, feküdt, egyetlen mozdulattal.

És vitte akkor is, mikor elindult.
Homályosan, a testet vitte még.
Elnyúlt ködök vízszintésében
ment
jobbkezével tartva balkezét.



Szakköri,
versmondókori foglalkozásra ajánlom

A költő nyilatkozatából

Nemes Nagy Ágnes egy beszélgetés során ezt mondta a költőtársnak, Lator Lászlónak. „Ekhnaton fáraó figurája, amilyen sokrétű, filozófiai, vallási, művészi, társadalmi izgalommal teli figura, egyszerre csak izgalmassá vált számomra. Akkor, amikor egyéb oldalról valami módon szembekerültem néhány olyan kérdéssel, amilyennel minden ember szembe kerül élete folyamán. A halál, a maradandóság, az emberi esendőség kérdései ezek, vagy hogy miképpen lehet élni nehéz körülmények között, szellemi, erkölcsi erőfeszítéssel.”

Mit mond nekünk?

Bízunk abban, hogy a szakkörös magára lel a versbéli Ekhnatonban, közelinek érzi a költemény erkölcsi-ségét, filozófiáját, s megszereti a művet!

A befogadást könnyítő tanári eszközök

- A verset mindenkinek kezébe adjuk. A címen kissé elmerengünk, *várjuk a tanítványi kérdést*: Ki is az az Ekhnaton, az egykor élt reformer fáraó? S feltesszük a kérdést: *Mit ígérhet a cím, Ekhnaton éjszakája?* Az első benyomás fontos, tudjuk. Megérint-e valamiképp a vers, ráérezzük-e a hangulatára, a miénkkel valamiképp közös gondolatára, kedvünk támad-e arra, hogy foglalkozzunk vele, elmondjuk? Ezért jó, ha *a tanár hangosan olvas, a tanítványok pedig követik szemmel a szöveget, netán mormolják is*.
- Ha kisebb társaság van együtt, javasoljuk, *alkossanak párokat*, s együtt fussák át újra meg újra a költeményt, s írják ki kérdéseiket, s beszéljék meg, mi az, ami homályos, ami magyarázatra szorul!
- Itt az alkalom, hogy a vezető, válaszolván a kérdésekre, Nemes Nagy Ágnesről is *szóljon, meg az úgynevezett objektív líráról*, amelyben rejtőzködően, mondhatni szemérmesen van jelen a költő a maga érzéseivel és élményeivel. A jelen költemény egyébként példa erre is. Elmondjuk, hogy ez a versfajta, éppen tárgyiaságával válik alkalmassá, hogy a közlő önmagával helyettesíthesse a lírai hőst. Miközben Nemes Nagy Ágnes szól, s az ő szövegét mondjuk – másként a leíró részeket, másként a dalt –, önmagunk problémáiról, analóg helyzetekről, életünkről vallunk.

- Most viszont *a tanítványok beszélnek*. Kíváncsian várjuk, hogy azelőtt, mielőtt közös szövegelemzésbe kezdenénk, hol és miben fedezik fel önmagukat, a tárgyias részekben az életükre rímelő metaforákat, mi nekik az éjszakai vásár, mi a háború, mi a menekülés, a lírai, dőlt betűs vallomásokban rálelnek-e saját élményeikre? Szinte a verstől függetlenül kellene megszólalniuk. Kaphatunk élményszerű beszámolót. Sor kerülhet belső monológokra, érzéseink egyes szám első személyű kihangosítására, de forró szék jellegű dialógusra is.

Vallomásos (nem drámás) forró szék, kétféleképpen

Ebben az esetben két megoldás is kínálkozik. *A tanár ül a forró székbe, s a tanítványok kérdeznek*. Ennek az az előnye, hogy áttételesen mintához jut az előadó, szabad szuverén módon megfogalmaznia önmagát, hiszen mindenkinek más éjszakai vásár élménye van a nyári „Halottak-napja-fényben”, s mindenki másféle háborúkat élt meg, mindenki másként menekült meg, s mindenki másként próbált tovább élni. A tanár is. *Ha az előadó vállalja a forró székes megpróbáltatást, akkor a társak kérdeznek*. A tanár is természetesen. Megint csak modell értékűen.

A költemény első része (a szaggatott vonalig)

Szarkofágot rajzolunk, majd bele és köré írjuk a lírai hős külső és belső világának fogalmi megfelelőit.

- Próbáljuk megérteni Nemes Nagy Ágnes, úgymint Ekhnaton! Rajzoljunk egy kiterített csomagolópapírra egyiptomi szarkofágot, *egyik felére* írjuk fel – a versből következtetve –, hogy *hol, milyen helyzetben, tárgyi világban élt ez a lírai hős, aki maga a költő, s aki mi is vagyunk!* S hagyjuk ott, a papíron felismerésünk jeleit! Furcsa ez az éjszakai vásár! S feljegyezzük, mi van itt: lampionnal megvilágított sátrak, üvegtartókra állított gyertyák, rózsaszínű krepp papírbabák, tetovált görögdinnyék, fényrek-lámok, magasvasút, árnyékos fény, halottas fény, forró szél, szélroham, majd tankok, felrobbantott híd, városi utcán menekülő áradat, géppisztolysorozat, a vásár szétbombázott bódéi.
- A szarkofág *másik felén jelentetjük meg hősünk belső világát*, a dőlt betűs lírai betétek alapján: magában, egyedül van a vásár forgatagában, varázsszöveget mond, akaraterejét bővíti, hogy váljék tisztává és fényessé, más legyen mint a vásárbéliek, nosztalgiával idézi a régi kertet, benne szerelmét, akivel egygyé szeretne válni.

(Nem kutatunk a költő élete történései között. Még az sem érdekel bennünket, honnan, miféle élményből transzponálódik az éjszakai vásár képébe a magas vasút és a tetovált dinnye, honnan a háborús kép és a menekülés, hol volt az a mellvéd, melyen átvette magát. Mindez noha tárgyszerű, számunkra metafora. Hogy magunkat kereshessük mögöttük.)

A szaggatott vonal alatt

Visszatérünk a szarkofághoz.

Tovább írjuk. Ami rákerülhet egyfelől: iszap, nád, vízpart, emberi test, halott test. Másfelől: újra lát, felkél, fölemelkedik s megy, elindul, viszi virtuálisan a halott testet, viszi az új ember a múltját is, egyensúlyozva halad „jobb kezével tartva balkezét”.

A tanítványok megjegyzéseiből

Az ember élete drámai helyzetekkel telített. Az előadók efféléket mondanak. Akartál valamit, aztán pofán csaptak. Narkóból próbálsz szabadulni, megy is, meg nem is. Életformát váltasz, s nem sikerül. Elhagytak, de megpróbálsz tovább élni. Válás, új élet, de viszed a régit is. Többen fogalmaztak így: Fel kell állni vesztes helyzetből.

„Harántcsíkkolt az akarat” – írja a költő, magát is biztatva, harántcsíkkolt, azaz irányítható.



Petri György

Nem baj, elvtárs, szabadok vagyunk

Szakköri elemzésre ajánlom

Úgy szeretnék
végre, kicsit, fél pillanatig
hinni, remélni, szeretni,

a falvédőről jönni le,
a hat-huszassal érkezni (hova?)
a Keletiből.

Nem megy.

Nem árt, ha valaki a karácsony-
fa díszítése közben
átérezzi az életlen láncfűrész-
fogak nyiszálását,
a rugóig vásó szénkefék finom,
maradékaltan szétporlását,
a túlmelegedett
motor mélyülő hangját.

Vége van.

Nedves fűrészpor keveredik
az elégtelenül elégett
ólmos üzemanyaggal. Nem
lehet
levegőt kapni.

Tudom, persze, persze.

Mégse *bízom*, és *könnyezve se intlek*.

Szép jövőnk? Tudod mit?

Legyél *ily sivár!*

Nekem a jelen kell.

Folytonos, épeszű tevés-vevés.

(Bosszú? Majd, módjával, és csakis ízlés szerint.)

Nota bene: jobbak az *élő* halottak

– ha muszáj,

vonás, lehetőleg

csak felelősségre.

Üdvös rettegés

önmagunktól nem ártana, de lazán!

Szociál? Liberál? Sürgősen tisztázandó, de:

lássuk majd meg!

Élvezzük a menet közbeni

kerékcsereét. Fel kéne.

A kávé? Odateszed?

Kelni? Szabadulni? Már?

Nehogy örüljek!

Túlelég, ami történt.

Vége van.



Megjegyzés

A költemény a rendszerváltás után született, s magán hordja a Petri-költészet jellegzetességeit; a hagyományos költői eszközök negligálását, a köznyelv beszüremkedését, vendégszövegek beépülését, a távolugró asszociációkat, s a politikai közéletiség jelzéseit.

Pedagógiai szándék

Nem árt, ha iskolai keretek között is találkozik a tanuló azzal a kívánatos értelmiségi magatartással, hogy meg kell nézni a dolgok másik oldalát, s becsülni kell az érzékeny gondolkodó székepszisét.

Javaslat a kollégáknak

Ne beszéljenek a költőről, a nevét se említsék, csak az elemzés végén! Egyet el lehet árulni, hogy a költemény a kilencvenes években született.

A vers címéről

Jó, ha kiscsoportokba tömörülnek.

Tanári kérdés: Miről szólhat az a vers, amelynek ilyen provokatív, ellentmondást hordozó címe van?

Tanári kérdés: *kötött mondatkezdéssel válaszoljanak!* Ezt a mondatot olyan valaki mondhatta valakinek vagy valakiknek, aki... – és ezután határozzák meg a valaki illetve a valakiknek a helyzetét, hovatartozását, indítékát.

Improvizációs játék, a vers címére

A kiscsoportok rögtönözzenek életjátékot, amelyben ez az egy mondat, a cím hangzik el! Hogy az életjáték elején, végén, egyszer vagy többször, az már az improvizáció megalkotóin múlik. A kötött mondatkezdésű játék tapasztalatainak birtokában megállapítjuk, hogy az életjáték, elvtárrsal vagy anélkül, olyan szituációban hangozhat el, mely arról tudósít, hogy megszabadultunk valamitől de nem igazán örülünk neki. Még akkor sem, ha mi akartuk a szabadulást.

A vers olvasása

Többször is fussanak neki! Hangosan s némán. Tegyük fel a kérdéseiket! Mi az, amit nem értenek, mi az, ami nem világos?

Némely szóról, mondatról az elején már kiderítjük, hogy vendégszöveg a versben, József Attilától. A tanönyveikben megtalálják. Legyen kéznél, hátha össze akarják vetni a vendégszöveget az eredetivel!

A vers parafrázisa

Mi van a mondatok között? Miféle ember a közlő? A költő?

Egyes szám első személyben írják le (kiscsoportonként), majd olvassák fel (ők jelöljék ki a tolmácsolót!) a vers „tartalmát”, amely akár így is hangozhat: Szeretnék naivan hinni, hogy minden szépre, jóra fordul. De képtelen vagyok rá, mert miközben a metaforikus karácsonyfánkat díszítjük, az új rendet, hallom, érzem és tudom, mit szenvedett ez a karácsonyfa, míg vágták, hogy díszíthessük, s hogy már én is csak kapkodom a levegőt. S nem érdekel a szöveg a szép jövőről. Én a jelent szeretném lakhatónak tudni. Ehhez viszont hozzátartozna azok felelősségre vonása, akik nyiszálták a fát, s megrontották az életet. Hogy miként lesz tovább? Nem tudni. Lesz-e váltás? Egy biztos, olyan felszabadulás, amelyről József Attila álmodott, olyan már nem áltatom magam. „Túlelég, ami történt.”

Ha másféle a parafrázis: mindent fogadjunk el! Csak kérdezzünk, mi, miért!

Megszabadultam valamitől. Örölnöm kellene, de kísért a múlt

Kiscsoportos játék: Beszélgessenek, hozzanak személyes vagy olvasott példákat! Ezek közül a leginkább konfliktusra épült játsszák el! Szereposztástól a rendezésig, minden az ő gondjuk legyen! Utána megbeszélés. (Az én tanítványaim kapcsolatok megszakításához fűződő konfliktusokat elevenítették meg.)

A tanár a költőről

Befejezésül közöljük a legfontosabbakat, amit Petri Györgyről tudni lehet! S olvassunk verseket tőle! A hangja is megmaradt. S művei lemezen: Vallai Pétertől.



Tamási Áron

Teremtett világ

Mit ígér a cím?

Mielőtt még elolvastuk volna az elbeszélést, tettem fel a kérdést.

A főiskolai hallgatók válaszaiból: A teremtett világ maga a világmindenség, a Föld, természeti csodáival. A teremtett világ azonos Isten alkotásával. A teremtett világ a mű, melyet az író alkot.

Eloolvassuk a novellát, az utolsó fordulatig

Aláhúzzák azokat a sorokat, melyek a címmel összefüggésben állnak.

Ilyen mondatok kerülnek a táblára:

„Ilyen volt a reggeli teremtett világ.”

„Elgondolkodik (Lőrinc) az örökkévaló mesteren, aki olajozza a nyekergő világot.”

„Nem tetszett Lőrincnek, hogy két zsömléről nyolcra fordult a világ.”

„Az a legnagyobb dolog: világot teremteni.”

„Úgy érezte, hogy kicsiben ő is világot teremtett.”

Beszélgetés a mondatokról

(A szöveg összefüggésében kitér a *világ* fogalom többféle jelentése.)

A tanár magának

A modern nyelvfilozófiák, a szemantika, megkülönböztetésként a valóságos világtól, teremtett világnak tekintik magát az irodalmat. „Az irodalmi műalkotás fikció, és mert nyelvi úton jött létre, ezért teremtett világ, éppen ezért más megközelítés, más törvények érvényesek rá, más, mint a megragadható valóságra.” (Szász László)

Kiscsoportok instrukcióira monológ

Arra kérem őket; olvassák újra a novellát, onnantól kezdve, hogy Lőrinc egyedül marad. Olvassák addig, míg ki nem megy az utcára csordapasztorokat és napkeleti bölcseket keresni!

A kiscsoportból egy valaki jelenítse meg a novella hőseit, s belső monológban fogalmazza meg, hogy miért kellett faragnia, azaz teremtenie, miért azt, amit! Essék szó a monológban arról is, ami konkrétan nincs a novellában, de az előzményekből sejthető, miféle ösztönzésre kezd neki az alkotásnak!

Ha van játékos, legyen a kiscsoportban dramaturg is és rendező is! Térbe komponáljanak, hozzák helyzetbe a játékost! Adjanak instrukciót!

Megbeszélés

A bemutatók nyomán feltevődött az a kérdés is: mi motiválja az alkotót? A válaszok summája: hiányérzet; a kipróbálom magam ambíciója; valamiféle minta, én is meg tudom csinálni; hajlam, szokások; vágyakozás az elismerésre; a narkotikum adta bátorság; önmagam megfogalmazása.

Mindez személyes példákkal „élményesítve”.

Lőrinc helyében

A kérdés: képzeljék magukat a tizennégy éves Lőrinc helyzetébe, a maguk személyiségével! Mit tettek volna azután, hogy az asztalosné boldog karácsonyt kíván, s rájuk szakad a magány? Eddig a család melegében töltötték a szent estét, most meg...

A hallgatók játékból a következőkre lehetett következtetni:

Fát rak a tűzre, bámulja a lángot, s az otthoniakra gondol.

Hozzá sem nyúl az ételhez, sírdogál.

Azon törné a fejét, mint álljon bosszút.

Leissza magát, s kimegy az utcára.

Ott hagy mindent, és hazamegy a szüleihez.

Süteményt kezd sütni, hogy elfoglalja magát, közben sírdogál, majd megnyugszik.

A novella befejezése, ahogy a kiscsoportok elképzelik

Mielőtt Lőrinc bevinné az állatokat. Mit gondolnak, hogy fejeződik be a novella?

S hogy fejeznék be ők?

(Drámai véget egyik csoport sem szánt az elbeszélésnek. Átjött például a szomszédasszony, jó szóval és meleg étellel.)

A Tamási-féle befejezés ismeretében: Mi változott meg Lőrincben reggeltől estéig?

A három kiscsoport különböző feladata:

- *Az egyik csoport:* Mi történt attól a perctől kezdve, hogy Lőrinc elolvasta a karácsonyi üdvözlőt? Csak az eseményt mondják el, kommentálás nélkül!
- *A második csoport:* Mi zajlódott le Lőrincben? A belső folyamatot hangosítsák ki!

- *A harmadik csoport:* Fogalmazzák meg, vagy elevenítsék meg, hogy érzi magát Lőrinc reggel és este! Mi az, amit tudott a világról reggel, s mi az a más, több, amit este?

A tanár megjegyzése

Az idill széttörik. Vége a gyermekkornak. Lőrinc ölt. Lőrinc felnőtt.

Fantáziajáték

Játszódjanak el a gondolattal, ugyan milyen ifjú lesz Lőrinc 18 éves korára, amikor Erdélyben 1938-at ír-
nak! Milyen lesz az élete 1945-ben, 1956-ban és 1990-ben?

Ez persze már külön óra, külön program. Ez már tisztán drámajáték.

Örkény István

Ballada a költészet hatalmáról

A körúton állt ez telefonfülke. Ajtaja sűrűn nyitódott-csukódott. Az emberek megtárgyalták ügyes-bajos dolgaikat, fölhívták a lakáshivatalt, megbeszéltek egy találkát, pénzt kértek kölcsön a barátaiktól, vagy fél-
tékenységükkel gyötörték kedvesüket. Egy idős asszony, miután visszaakasztotta a hallgatót, egyszer neki-
dőlt a készüléknek, és sírt. Ilyen eset azonban csak ritkán fordult elő.

Egy napsütéses nyári délutánon a fülkébe lépett a költő. Fölhívott egy szerkesztőt, és így szólt:

– Megvan az utolsó négy sor!

Egy piszkos papírszeletről felolvasott négy verssort.

– Jaj, milyen leverő! – mondta a szerkesztő. – Írd át még egyszer, de sokkal derűsebben!

A költő hiába érvelt. Hamarosan letette a hallgatót, és eltávozott.

Egy ideig nem jött senki, a fülke üresen állt. Aztán megjelent egy javakorabeli asszony, feltűnő kövér
termettel, feltűnő nagyságú keblekkel, nagy virágos nyári ruhába öltözött. Ki akarta nyitni a fülke ajtaját.

Az ajtó nehezen nyílt. Először nem is akart kinyílni, de aztán hirtelen kivágódott úgy, hogy valósággal
visszalökte az utcára a hölgyet. A következő kísérletre az ajtó olyan módon válaszolt, hogy az már rúgás-
nak is beillett. A hölgy hátrátáncorodott, és nekiesett a postaládának.

Az autóbuszra várakozó utasok odacsoportosultak. Kivált közülük egy aktatáskás, erélyes fellépésű fér-
fi. Megpróbált benyitni a fülkébe, de olyan ütést kapott az ajtótól, hogy hanyatt esett a kövezeten. Mind
többen és többen gyűltek oda, megjegyzéseket tettek a fülkére, a postára és a nagy virágos hölgyre. Egye-
sek tudni vélték, hogy magas feszültségű áram van az ajtóban, mások szerint a nagy virágos hölgy meg a
cinkosa el akarták rabolni a készülékben lévő érméket, de idejében lefűlelték őket. A fülke egy ideig némán
hallgatta oktalan találgatásukat, aztán megfordult, és nyugodt léptekkel elindult a Rákóczi úton. A sarkon
éppen pirosat jelzett a lámpa, a fülke megállt és várt.

Az emberek utánanéztek, de nem szóltak semmit; minálunk semmin sem csodálkoznak, legföljebb azon,
ami természetes. Megjött az autóbusz, elvitte az utasokat, a fülke pedig vidáman ballagott végig a Rákóczi
úton a verőfényes nyári délutánban.

Nézegette a kirakatokat. Elácsorgott a virágüzlet előtt, egyesek látták bemenni egy könyvesboltba, de le-
het, hogy összetévesztették valaki mással. Egy mellékutcai italboltban felhajtott egy kupica rumot, aztán
végigsétált a Dunaparton, és átment a Margitszigetre. Az egykori kolostor romjainál meglátott egy másik
telefonfülkét. Tovább sétált, aztán visszafordult, végül átment a másik oldalra, és tapintatosan, de kitartóan
szemezni kezdett a túlsó fülkével. Később, amikor már sötétedett, belegázolt egy virágágyba a rózsák közé.

Hogy éjszaka mi történt a romoknál, mi nem, azt nem lehet kideríteni, mert a szigeten rossz a közvilági-
tás. De másnap a korai járókelők észrevették, hogy a romok előtti fülke tele van dobálva vérvörös rózsával,
a telefonkészülék pedig egész nap tévesen kapcsolt. A másik fülkének akkor már hült helye volt.

Ő pirkadatkor elhagyta a Szigetet, és átkelt Budára. Fölment a Gellérthegyre, onnan hegyen-völgyön át a
Hármashatár-hegy csúcsára kapaszkodott föl, aztán leereszkedett a hegy oldalán, és nekivágott az ország-
útnak. Soha többé nem látták Budapesten.



A városon kívül, a Hűvösvölgy utolsó házain is túl, Nagykovácsi községtől azonban jóval innen van egy
vadvirágos rét. Akkor csak, hogy kifulladás nélkül körbe tudja futni egy kisgyerek, s olyan rejtve él a ma-

gas törzsű fák közt, mint egy tengerszem. Túl kicsi még ahhoz is, hogy valaki lekaszálja; ennél fogva nyár közepén már derékmagasságig nő rajta a fű, a gaz meg a virág. Ez az a hely, ahol a fülke letanyázott.

A kirándulók, akik erre vetődnek vasárnaponta, nagyon megöriülnek neki. Kedvük támad megtréfálni valakit, aki még az igazak álmát alussza, vagy eszükbe jut hazatelefonálni, hogy tegyék a lábtörő alá az ott-hon hagyott kulcsot. Belépnek a fülkébe – mely kissé rézsút dőlt a puha talajon –, s miközben az ajtón utánuk hajolnak a hosszú szárú vadvirágok, fölveszik a telefonkagylót.

A készülék azonban nem ad vonalat. Ehelyett négy verssor szólal meg a telefonkagylóban, olyan halkán, mintha hangfogós hegedűn... A bedobott pénzt a készülék nem adja vissza, de amiatt még senki sem tett panaszt.



Mire utalhat a cím? (Tanítványi válaszok)

- A ballada szó arra utal, hogy drámai, sorsfordító lehet a költészet hatása.
- Azért ballada, mert nyomozni kell, mi is lehet a sorok mögött.
- Azért ballada, mert a hatás titokzatos.
- A mai költészetnek nincs is hatása.
- A költészet nem független a mágiától, tehát lehet hatása.
- A költészetnek csak afölött van hatalma, aki kereső, aki nyitott, aki önmagával is elégedetlen.
- Aki képes hatást gyakorolni, az hatalommal rendelkezik.
- A költészet művészet. Minden művészet képes hatást gyakorolni.

Kiscsoportos feladatok (a novella elolvasása után)

Fogalmazzák meg zanzásítva, tömörítve az Örkény novella „tartalmát”!

Egy a sok közül: A költő szerkesztőjének telefonba olvassa verse utolsó négy sorát. Az arra kéri, hogy vidámabbra dolgozza át a művét, mert így leverő. A költő mindhiába érvel, majd eltávozik. Ám a telefonfülke, amely hallotta a verset, fellázad, s különböző emberektől ismert kalandok után elhagyja Budapestet, s egy erdei réten, ahol felüti tanyáját, minden telefonálónak, azok öröme, a költő négy sorát mondja el.

A szerkesztő, hatalmánál fogva, szelídre akarja átíratni a költő versét

Előzetes megbeszélés után mutassanak be egy kitalált jelenetet erre a témára! Derüljön ki, milyen korban, korszakban játszódik a történet! S hogy milyen befejezést kap a konfliktusjáték, határozzák meg ők maguk!

Járják végig a fellázadt telefonfülke útját

A telefonfülke, miután meghallotta a költő versét, emberi tulajdonságokat vett magára, antropomorfizálódott. Tehát beszél is. A kiscsoportok fejtsék meg, miről szólhatott az a négy sor, s annak szellemében jelenítsék meg a fellázadt telefonfülke útját, szerepjátékban elevenítődjék meg az agresszív telefonfülke, a szerelmi kalandot kezdeményező, és a természet magányába visszavonuló, másoknak örömet szerző megelevenedett civilizációs tárgy! A játzóktól kérjünk pontos karakterábrázolást! A kiscsoportok vétezzék fel játékosait a megfelelő instrukciókkal! (Az én tanítványaim szerint a szabadságról szólt a négy sor, arról, hogy jó volna élni kötöttségek nélkül, felelősség nélkül, konvenciók nélkül. Ennek a jegyében járták végig a telefonfülke útját.)

További lehetőségek

Rendeztetek kerekasztal beszélgetést arról, van-e a mai költészetnek hatalma! Hozzatok érveket, vitázatok! Hívjatok szakértőt!

- Készüljön groteszkból novella! Korrajzot fest, s ábrázolja a költőt, akinek a verse akkora hatást gyakorol a telefonfülkére, hogy azt az életet éli tovább, amelyet maga a költő szeretne.
- Készüljön mese az Örkény írásból, a tündérmesék elemeinek felhasználásával!
- Tegyenek kísérletet az el nem hangzó vers négy sorának megfogalmazására! Prózában, szabadversben, kötött formában. Dallamot is szerezhhetnek hozzá.

Kérdések, javaslatok, melyekre lehet válaszolni

- Van-e olyan vers, amelyhez visszatérően hozzászólnál? Mikor, milyen lelkiállapotban?
- Szoktál-e üzeni verssel? Kiknek, mikor, miért?
- Szoktál-e versrészletet idézni? Ha emlékkönyvbe írtál, saját vagy mások sorait védted be?

- Legyen négysorosod, olyan amelyen nevetnének a nagykovácsi réten!



Mándy Iván

Előadó mondja...

Egyszer korában mentem az egyik tanulóotthonba. Könyvekről kellett beszélnem, persze. Hogy miről? Tudom én azt?! Olyan kolhozodolog, traktorosbrigád meg egy félkarú katona, aki egy szobrot néz a kertben. „*Jó, jó, öregem, nem hallja senki. Az a pofa hullarészeg a szomszéd asztalnál. Igaz, mit lehet tudni...*” Azt hiszem, villanyszerelő-tanulókhoz küldtek. Az otthonuk régebben garnizálló lehetett, a Körút mellett egy sötét kis mellékutcában. Nők sétálhattak arra, akik már meg sem szólják az embert, csak néznek. Mint az ötvenfilléres nők a Ferdinánd híd alatt. Az otthon kapuja oly kopott és mord, mintha húsz éve nem nyílt volna meg senkinek. Fölötte a tábla. – Kulich Gyula Tanulóotthon. – Hát Kulich Gyula, amíg ide került, ebbe az utcába?...Elhurcolták, kivégezték?

Nyurga, pattanásos arcú fiú volt a kapus. Őlében lábas, torka bekötve. Krumplit kanalazgatott. Fölötte a falon: – Példaképük a hős lenini Komszomol. – A folyosón, vékony dróton csüngött egy villanykörte. A kapus rám nézett.

– Könyvankét? Vezessétek föl az elvtársat.

– És már egy zömök, kék inges gyerek ugrált előttem. Kanyargó csigalépcsőn vezetett föl az igazgató irodájába. Oldalt egy-egy vasajtó, de mintha semmi sem lenne mögötte. Sok mindent szerettem volna megkérdezni a gyerektől. Hol dolgozik? Honnan került ide? Mióta van az otthonban? – Úgy éreztem, nem szívesen felelne. Egy pillanatra megállt, visszaneézett. – Árvaházi növendék, kinőtt ruhában. Egy ajtóra mutatott.

– Az igazgató.

– Beléptem a szobába. A jól fűtött kis szoba, fikuszaival, szőnyegeivel, valahogy nem is tartozott ehhez az épülethez. – Szabadság! – Senki sem köszönt vissza. Üres volt a szoba. Aztán kinyílt egy oldalajtó, szinte a falból. Ketten jöttek be. A szőke bajuszos olyan kenetteljesen mosolygott, akárcsak egy fiatal református pap. A falu derék lelképásztora. A másik megigazította szemüvegét.

– Nem akar beszélni. Hazudik.

Mögöttük, az ajtó résén egy vörösös, dagadt kezét láttam a szék támláján. Moccant a kéz, az ujjak fölemelkedtek. Aztán a lötyögő nadrág, ahogy ráborult az ormótlan cipőre.

– Nem mondja meg, hogy ki vitte oda, a bibliakörbe.

– És hogy ott nemcsak imádkoztak!

Hirtelen rám nézett a szőkebajuszos. – Az elvtárs? Ja igen, a könyvankétra jött! De hiszen még korán van!

Kicsit közelebb mentem hozzájuk. – Természetesen, még van időnk.

Egymásra néztek. A szőkebajuszos megint mosolygott. – Vár az elvtárs, ugye? Vannak itt képeslapok. Voltak képeslapok. De nem sokat törődtem velük, ahogy azok ketten ismét magamra hagytak. A fikuszt néztem az ablakban, aztán az ajtóhoz léptem. Elég tisztán lehetett hallani.

– A ruhát honnan kaptad, Szijjas, azt mondd meg, honnan kaptad?

Lassan, tagolva jött a válasz: – Innen, az otthonból.

– És akkor velünk akarsz kibabrálni? Hogy ott csak imádkoztatok... Azért néha másról is beszéltetek, mi?

Megint akadozva: – Bibliát olvastunk.

– Kiket vittél magaddal innen az otthonból, kiket vittél? – Felcsattant a hang. – Itt zabálsz, itt alszol, és közben... – Megint halkán. – Kiment veled Hrabovszky, Futó, Bán... látod, hogy tudjuk... hát még?...

Csönd lett. Belelapoztam az egyik képeslapba. Láttam, hogy remeg a kezem. – Majd nyílik az ajtó, és megint az a vörösös, széltől kifújó kéz a szék támláján. Meg aztán mintha az a fiú tudna rólam ott a másik szobában. Ezt éreztem, Kürti. Nem tudtam, mi az a csönd odaát. Talán kimentek egy ajtón, és őt elvitték? Vagy hirtelen behívnak, hogy én is lássam? Ott állok majd előtte. Milyen lehet az arc? A vallatók szemébe néz, vagy lehajtja a fejét?

Nem hívott senki. Álltam, könyvvel a hónom alatt.

Fekete hajú fiatalember lépett a szobába. Összedörzsölte a kezét, felém hunyorított.

– Tart még?

Az ajtó felé biccentett. Minden olyan friss volt rajta. Sima, rózsás arcbőre, fehér inge, járása egy népi táncosé. Ragyogott a tekintete. Hozzám jött, és megint az ajtó felé biccentett.

– Elkaptuk a tagot. Szép kis mese volt azzal a bibliakörrel. Egy lelkész vitte oda, egy angol lelkész. Lelkész, mi?... Nem rossz! – Fölnevetett.

Bólogattam, mosolyogtam, és még mondtam is.

– Elkaptuk a frakkját...igen, igen...

– Az elvtárs tartja az előadást? Rövidesen kezdhetjük. Már gyülekeznek a fiúk.

Végigsimított az állán, aztán belépett a másik szobába a többiekhez, és már onnan hallottam a hangját.

– Nem kell beszélned, Szijjas, dehogyis kell! Nem kényszerít senki.

Valaki csöndesen vihogott – megreccsent a szék. Mindjárt ütök, az arcába vágnak... De nem, semmi sem hallatszott. Csak éppen, ahogy egy kocsi zörgött az utcán, és az üres kannák egymáshoz ütődtek.

Megpillantottam egy képet. Ott lógott velem szemben, és az arc biztatóan mosolygott a keretből. Hány helyen láttam már ezt a barátságos, kövér arcot!... Ahogy munkásokkal beszélget az üzemben, aztán aratás közben búzkalással, gyerekek között, ahogy ölbe kap egy kislányt, kenyeret szel egy parasztház udvarán, és mosolyog, mindig mosolyog, mint mos is, amikor a másik szobában...

„Szépek a fenyők az ablak előtt, szépek a piros padok, tavasszal majd kiülünk és napozunk, ülünk a padokon, lehunyjuk a szemünket, és süt a nap...”

„Mit szaglászott itt ez az alak?”

Ott álltam a kép alatt. A kövér arcából derűsen rám hunyorított a két apró szem. – Mi baj lehet? Nincs semmi baj, amíg veletek vagyok.

A fiú hangját hallottam a szomszédból.

– Az utcán aludtam, amikor nem voltam az otthonban. Két éjjel aludtam az utcán. Akkor gondoltam, visszajövök.

– Visszajöttél, Szijjas!... Szép tőled, valóban szép... Igazán kár, hogy nem rendeztünk neked egy kis ünnepélyt, mi, Szijjas, egy kis ünnepélyt? És megkérjünk, hogy vidd csak a fiúkat a bibliakörbe!

– Én nem... én senki se hívtam... Senkit se vittem.

– Ne fáradj, Szijjas! Ezt már a Futó elmondta. Két éjszaka távol maradtál. Miért?!

– Elmentünk egy kicsit a barátaimmal, aztán már nagyon késő volt...

– Elmentetek a barátaiddal? Kétszer egymás után? Szijjas, hová vezet ez? – Szelíden dorgálóvá vált a hang.

– Miféle hazugságba keveredtél?... Mi nem haragszunk rád, Szijjas. Más mondok! Sajnálunk téged. Most el kell hogy menj innen, el kell hagynod az otthonod.

Olyan csöndes volt a hang, akárcsak egy betegnek olvasna fel valamit. Hirtelen felcsattant.

– Ne hidd, hogy eltűnhetsz!

Akkor már nem voltam egyedül a szobában. A szókeabajzos állt mellettem, meg az a népi táncos.

– Kezdhettek az előadást!

Mit tehettem volna... Egy ember, könyvvel a hóna alatt...

„Megint itt sündörög ez az alak? ... Láttad már őt a Zokogóban? ... Ki lehet?”

Az előadóterembe vezettek. Mögöttem maradt a szoba azzal a fiúval. Újra lépcsők és folyosók. Körülöttem dobogó lépések. A fiúk gyülekeztek az előadásra. Lent, a földszinten trombita recsegett. Sorakoztak a brigádok. A Ságvári brigád, az Oleg Kosevoj, a Táncsics brigád... És a fiú, akit vallattak? Most kísérik föl a szobájába? Talán a holmiját csomagolja. Mögötte pedig beszélnek.

Turkálnak a táskájában, röhögnek rajta. El kell hagynia az otthonod. – Vagy már jönnek érte? Elviszik? Ott áll a szobában. Ott áll, és vár.

Megnyílt előttem a terem. Egy asztal odafönt a dobogón – vizeskancsó pohárral. Tölthetek, ihatok.

A fiúk bevonultak, elfoglalták helyüket a hosszú fapadokon.

– Felkérjük az előadó elvtársat...

Felálltam, és az ajtó felé néztem. Látni akartam végre a fiút, aki ott áll kis táskájával.

Üres volt az ajtó.

Fönt, a magasán az arc. A derűs, kövér arc. Velem volt itt is. Mindenhová elkísért.

Ceruza kopogott mellettem az asztalon, a kultúros ceruzája. A kultúros tenyerébe dűtötte a fejét, és oldalt rám nézett. Várt, figyelt. Aztán majd megírja a jelentést. Hogy valamit nem emeltem ki a könyvből, a párt vezető szerepét, a párttitkár szerepét... Több jelentést is megír.

De akkor én már elkezdtem.

– Barátaim, ez a regény...

Közben az ajtó felé néztem. Miért ment ki az igazgató?... Már vissza is jött. Megáll a falnál, összefonja a karját, és rám néz. Milyen kicsi az ara.

A terem végéről hallottam a hangom. Olyan idegen. Olyan poros. Csak ne értsem, mit beszélek, csak ne halljam!...

Egyszerre ott állok, és tapsolok. Előbb a kultúros ugrott fel. Ütemesen összeverte a tenyerét, mint egy varázsló, amikor szellemet idéz. A többiek is tapsoltak, valósággal dübörgött a terem. És az arc sem csalódott bennem odafönt, a mi szeretett apánk, ennek a nagy családnak az apja. Megtettem a magamét. Igen, igen, a mi előadónk, a mi derék előadónk.

Az igazgató közelebb jött.

– Előadásában helyesen mutatott rá az elvtárs a férfias bátorságra, az öntudatos fegyelemre. És itt meg kell említenünk, hogy otthonunkba befurakodtak olyanok is...

Álltam az asztalnál. Az igazgató az ellenségről beszélt. Az ellenségről, aki befurakodott az otthonba. Felcsattant a hang.

– Éberség, elvtársak!

Megint csönd... Rám néztek. Lassú hullámvás a padok és a székek között. Mintha meghasadna a fal, kettéválna a mennyezet... – Kezem a vizespoháron. Ki ez, aki elem lép? Mit akar?

– Máskor is jöjjön az elvtárs!

Semmi baj, érted, Kürti, semmi! És az elvtárs megy, máskor is, persze... Viszi a könyvet a Magyar Pamutba, a Ganz Hajóba, a Kispesti Paplanba.

Mindhova megy az elvtárs.

Az a fiú ott ült a széken. Csak ült előttük. Az övök volt, zabáltak belőle törvényt, igazságot! Azt mondták, állj fel! Azt mondták, lépj a falhoz, arccal a falhoz, szorosán a falhoz...

– Berúgtál, Ambrus!

Kürti fölragatta a barátját.

Ambrus, ahogy fölállt, egyszerre megmerevedett. Akárcsak megnémult volna, mint egy rossz, hamis próféta, kinek a szájára vertek. – Úgy kellett kicipelni.

Dülöngélve, összekapaszkodva mentek a sötét utcán. Mintha most éjszaka indulnának kültelki tanulóotthonok, poros nőegyletek felé, hónuk alatt a könyvvel. Előre a sárban Kispest felé, Remetekertvárosba, Kelenföldre... Mennek az előadók, részegen, álmosan, elhülyülve – a sárba, az éjszakába...

Egy rendőr nézte őket a sarokról. Elhúzta a száját, mintha köpni akarna.

– Értelmiség!...



*Ajánlom ezt a Mándy novellát szakkörösöknek,
egyetemre készülőknél,
felnőtt továbbképzések résztvevőinek*

Nevelés novellával

A novella, mint az irodalmi nevelés eszköze

Mint minden irodalmi mű, ami rangos, a novella is több jelentésüzenetet hordoz, személyre bontható. Mivel író által teremtett világba lépünk be, amikor olvassuk, még ha a történet valós vagy annak hat, működni kezd a polivalencia. Az epikus történet visz valahonnan valahová, ha egy szálú novelláról van szó, ám az értelme attól más és más, hogy az olvasó-befogadó milyen szemszögből látja, az élmények, az asszociációk, a kapcsolódások miféle tartományából. A tanítási órák feladata, pontosabban a közvetítő tanáré, hogy segítsen a behatárolódásban, a fókusz kijelölésében. Ne feledjük, a novella éppen azért, hogy eseményszálat gombolyít, lehetőséget biztosít arra is, hogy a művészi hatás folyamatában ne csak gondolkodó – érző énünk vegyen részt, hanem alkotó – cselekvő szellemiségünk is. A konfliktusokat megélhetjük, és újraformálhatjuk, a történetet magunk is megalkothatjuk, az epikát dramatikus mozzanatok szerepjátszós gyakorlatáival gazdagíthatjuk.

Barbara Hardy írja, hogy „Az elbeszélő módot nem kizárólag művészek által alkalmazható esztétikai formaként kell kezelni, hanem olyan elsődleges szellemi tevékenységként, melyet a valós életből a művészetbe emelünk át.” Ez a megállapítás a mi novellaelemző metodikánkban úgy módosul, hogy az elbeszélő módot mint esztétikai formát úgy kezeljük, mint olyan lehetőséget, melyet a művészetből – a megértés végett a valós életbe helyezünk át. Ez az áthelyezés jelenti hasonló történet elbeszélését, a főhős gondolatainak monológyszerű kivetítését, epikus helyzetek dramatikus asszociációját, a novella történésének más és más szemszögből való megvilágítását, kinagyítását, filmszerű rögzítését stb. Mindezt akkor, úgy és avégett, amikor annak eljött az ideje a közvetítő tanár és a tanuló partnerei együttműködésében.

Miért Mándy, és miért Az előadó mondja?

Mintha a tankönyvírók nem fedezték volna fel a novellista Mándyt a kiskamaszok számára! Vagy én nem olvastam azokat a szöveggyűjteményeket. Máskülönb is fontos írásnak tartom ezt az elbeszélést, üzenet-hordozónak, elemezhetőnek.

Mi sem lehet lényegesebb annál – gondolom én, mint hogy érzékeny, serdülő korban szembesüljünk efféle problémákkal –, mit vállalhat fel a lelkiismeretünk, mikor a privát élmény és az erkölcsi törvény ütközik. Adhatunk-e felmentést magunknak, vagy kapunk-e felmentést, ha a hatalom szorításában megalkuvóan – szolgál, ostoba módjára – viselkedünk? Az én novellaolvasatom szerinti felismerés fogalmazódik meg a kérdésekben. Másnak másról is szólhat az említett Mándy-írás. Furcsállom azt is, hogy milyen keveset és milyen hangsúlytalanul szólnak az elmúlt negyven év kemény és puha diktatúrájának morális konfliktusáról, értelmiségi lények magatartásáról. Bevallom, e novellaelemzéssel magam is adósságot törleszték. Könnyí-

tek a lelkiismeretemen. Ugyanis a Mándy ábrázolta időszakban voltam ifjú tanár, azaz előadó, aki valószínűleg magam is mondtam. Egy darabig legalábbis.

Egyébként is a Kosztolányi utáni időszak egyik legjobb elbeszélője Mándy Iván, és ez a novella arra vár, hogy felfedezzék az amatőr előadók. Kitűnően mondható, olyan, mint egy monológ, mint egy lelkiismeret-könnyítő kitárulkozás.

A novella elemzésének egyik lehetősége

Előjátékok, mielőtt el(fel)olvassuk

1. Szoborjáték. A novella érzelmi megélését erősítendő egyszemélyes magatartás-szobrokat alkotunk. Nagycsoportos feladat ez, egymás mellett, a térben ki-ki önmaga alkotja meg önmagát, a tanár instrukciójának megfelelően olyanná, mint aki fél, akit gyötör a lelkiismeret, akit kihallgatnak, aki hamisan beszél, aki elnököl, aki a társait figyel, mielőtt cselekedne, akinek beszédképessége van. Aki spicces, aki részeg, aki szorong (ilyenkor nincs elemzés és értékelés, mindenki önmaga van pillanatnyi és változó szobraként).
2. Kiscsoportos szituációs gyakorlatok. Kihallgatási jeleneteket hozunk létre. Szerepek. Egy vádlott, három kihallgató. A csoport tagjai maguk osztanak szerepet, amiként maguk beszélnek meg a szerephelyzeteket is; ki kicsoda, ki miféle figura, kinek mi a feladata.

A lényeg: ideológiai, politikai, lelkiismereti okok miatt tartóztatták le a vádlottat. Más és más korszakban vagyunk, s ennek következtében más a stílus, a hangnem, és mások a módszerek. A kihallgatási szituációt a tanár kínálja fel. Választhatnak saját elképzelés szerint is a tanulók.

Ajánlatok: a) az inkvizíció börtöne Spanyolországban, b) árvaház Angliában Twist Olivér korában, c) iskolai fegyelmi Nyilas Misi Magyarországon, d) Szovjetunió 1932-ben. A vádlottat ráveszik, hogy vallja be, amit nem követett el. e) Napjaink Amerikája. A kiscsoportok bemutatóit elemzés követi. Kiderül, miként ismerik és érzékelik a játszók a különféle társadalmi rendszerek hatalmi struktúrájában a kihallgatások légkörét, hangnemét. Az is hasznukra válik, ha szerephelyzetben közel kerülnek a vádlók és a vádlottak lelkiállapotának érzékeléséhez. El szokott hangozni a kérdés, ki hogyan érezte magát szerepében.

A novella felolvasása

Az előjátékok után kerül sor a novellával való találkozásra. A tanulók előtt szöveg, szemmel követik a tanár olvasását. A tanár úgy olvassa a szöveget, hogy a beszédhelyzetből rájöjjenek, hol és mikor játszódik le Mándy Iván története! Ami nem tisztázódik olvasás közben, de a jó értéshez nélkülözhetetlen, arról a tanár beszéljen! Informálja őket!

Fókuszban a novellabeli előadó személye

Kiscsoportos feladatok:

- a) Négyfőnyi közösségeken beszéljék meg, ki is ez az Ambrus nevű előadó! Mi az, amit elárul róla az író? Egészítsék ki a figurát, amiként megjelenik előttük! Eleveítsék meg szóban! Láttassák alakját, jellemét! Szóljanak szokásairól! Milyenek gondolják a családi életét? Ugyan mi a foglalkozása? Miért húzza el a rendőr a száját, mintha köpni akarna, és miért mondja: értelmiség. És miért a rendőr ítélkezik. Vajh ebben az író ítélete is benne van?
- b) Az előadó monológja. Közvetlenül az előadása után. Még nem a kocsmában. Ballag az után, s közben gondolkodik: cinkos-e, van-e mentsége. Ironikus, szégyenkező, cinikus? E feladattal a kiscsoport bízza meg egyik vállalkozó tagját! A monológokat megbeszélés követi.
- c) A monologizáló előadó maga a tanár. Ő dönti el, miféle magatartást ölt magára. Jó, ha véleményével vitát indít! A monológot arra hegyezze ki: helyesen cselekedett-e vagy helytelenül, hogy megtartotta a maga által is hamisnak tartott előadását, volt-e választása, vagy ez maga volt a csapda! Miként vélekedik önmagáról?
- d) Erkölcsi ítélőszék. 1997-ben vagyunk. Az egykori előadó a vádlott. Mára már öreg. A tárgyaláson nincs is jelen. Ám egy mai értelmiségi ifjú ember Mándy novellája nyomán kiderítette, hogy az író története nem fikció. A Szijjas nevű szakmunkástanulót – miután kizárták a kollégiumból – elvitte az ÁVH. Ügyében ítélet sohasem született, de 1951-től 53-ig mégis lakója lett egy internáló tábornak. Elképzelhető, hogy a kizárásra sem került volna sor, ha az előadó nem tartja meg oly lelkes pátozzsal ismertetését a szovjet könyvről, amely arról szólt, hogy a szovjet elvtársak miként leplezik le a báránybőrbe bújt befurakodott ellenséget. Az erkölcsi esküdszék nem állít tanúkat. Csak védők vannak és kései ügyészek. Érv

szól érv ellen. Mindenki más ülnök, akik szavaznak. Arról, hogy követett-e el vétséget az egykori előadó? Erkölcseleg bűnös-e vagy sem? A szavazás lehet nyílt, és lehet titkos.

- e) Családi tanács 1997-ben. Ambrus gyermekei és rokonai összejönnek. Az apjuk eme tettét elemzik. Maguk is felnőtt emberek már. A mai Magyarország lakói. Különböző státuszú állampolgárok. Hogy a kiscsoportok, most családok beszélgetésének a Mándy által ismertetett konfliktushelyzet köré kerekítve a már elhunyt apa legyen a témája, maguk számára tisztázni kell, mi lett Ambrusból, aki 1951-ben 25 éves volt. Előzetesen tisztázandó az életpálya, meddig élt, s hogyan. És milyen gondolkodásúak a gyerekek? Ahhoz, hogy vita kerekedjék, különböző nézeteket kell vallaniok. Az álláspontok minden bizonnyal ütköznek. Megegyeznek-e? Haragban válnak-e el? Vagy kompromisszumot kötnek-e egymással, rajtuk múlik, a kiscsoportokon.
- f) A tanár, mint riporter-újságíró, szóban vagy írásban az alábbi kérdést teszi fel a tanulóknak (lehet a kiscsoportoknak is, ám ebben az esetben közösen alkotják meg a választ): van-e, lehet-e napjainkban olyan élethelyzet, amikor az ember – gyerek, tanuló, felnőtt – jobb meggyőződése ellenére szól vagy cselekszik? Ha igen, szóljanak róla, ha úgy gondolják, hogy nem, azt is indokolják meg!

A novella elemzésének másik lehetősége

Ebben a megközelítésben kevésbé rugaszkodunk el a szövegtől. El-eltávolodunk ugyan tőle, alkotói fantáziánkat, asszociációinkat követvén, de vissza is kanyarodunk mindig az írásműhöz. Itt most nincs előjáték, nincs érzelmi ráhangolás.

Mit ígér a cím: Előadó mondja?

A novella címe után rövidke tünődés, majd hangos meditáció arról, kinek mit mond: Előadó mondja? Határozott névelő nélkül.

Részleges olvasás

Feltételezzük, hogy a novellát a tanulók nem ismerik. A tanár hangosan olvas, a tanulók szemmel követik a szöveget.

Az első olvasási szakasz

Addig tart, míg az elbeszélés szerinti előadó, azaz Ambrus az utcáról fel nem ér a tanulóotthon igazgatói irodájába, s meg nem jelenik a két vezető elvtárs.

Ceruza kézben. A tanulók aláhúzzák azokat a sorokat, kifejezéseket, melyeknek értelme nem világos, amiről majd érdeklődni akarnak. Aztán a szöveg alapján próbálják kialakítani a képet, milyen korban is vagyunk, és mikor. Felvázolódik a kollégiumi mikrovilágban a kinti, a lent és a fent.

Javasoljuk, a tanulók kövessék nyomon objektív kamerával az utat, s időzzenek el egy-egy jellemző, az író által is felmutatott képnél, tárgynál, figuránál! Javasoljuk, ugyanezt az utat kövessék! Ambrus szubjektív kamerájával. Változik-e a film az előbbi változathoz képest?

Javasoljuk azt is, hogy vessék össze Mándy írását Kosztolányi *Kulcs* című novellájával! Annak is főképp első részével, amíg a gyerek fel nem ér az apa irodájába. (Hasonlóság és különbség.)

A második olvasási szakasz

Ambrus, az értelmiségi, közvetve tanúja a kihallgatásnak. Hallja a hangokat a másik szobából, hallgatja, hogy mit beszélnek az esetről, s az ajtó résén át látja a szerencsétlen fiú kezét és lábát. És Ambrus hallgat, sőt megismétli az elvtársak mondatát: „Elkaptuk a frakkját, igen, igen.” Cinkos? (Babits *Jónás könyve* asszociáció).

Javasoljuk, dolgozzon tovább a kiscsoportbeli operatőr egyik esetben objektív, másik esetben szubjektív kamerával! S miként egy filmforgatókönyv megalkotásakor, tágítsák ki a novella képeit, értelmezzék a figurákat, szóval töltsék ki a mondatok közti hézagot!

Ki is ez a Sziijas? Honnan jött? Őszinte? Bűnös vagy bárány? S kik az elvtársak? A vezetők? A szőke, a szemüveges, a néptáncos mozgású?

Az író ugyanis csak ennyit tart fontosnak leírni róluk. Elkötelezettek a rendszer, illetve az ideológia iránt? Álcázzák magukat? Találják ki előéletüket! Képzeltbeli filmkockák róluk is valljanak! És Ambrus? Mutassa be a kamera a mozgását, tekintetét, keze remegését!

Javasoljuk, meséljék el a tanulók csoportonként, hogyan folytatódik szerintük a Mándy-novella! Hogyan zajlik le a kihallgatás, mi lesz Sziijással? És mit tesz Ambrus? Tesz-e valamit?

A harmadik olvasási szakasz

Addig tart, míg a kihallgatás befejezése után azt nem mondják Ambrusnak, hogy „Kezdhessük az előadást!” Javasoljuk, hogy az eddigi képsor egészüljön ki egy fontos mozzanattal! Ott van ugyanis a kép a falon, amint „bízhatóan mosolyog a keretből”. A tanár tudja, a kép Rákosié. S ezzel belép a filmbe a rendszer maga, a diktatúra.

Erről a diktatúráról a novella végén így fogalmazza meg véleményét az író, mikor a részeg Ambrus szájába adja az alábbi mondatokat: „Az a fiú ott ült a széken. Csak ült előttük. Az övük volt, zabáltak belőle törvényt, igazságot! Azt mondták, állj fel! Azt mondták, lépj a falhoz, arccal a falhoz, szorosan a falhoz!” Javasoljuk, beszélgessenek erről! Miféle rendszer az, amelyik a proletár gyermekből farag törvényt, és állítja a falhoz? Javasoljuk, olvassa el a tanár Majakovszkij versét, a *Beszélgetés Lenin elvtárssal* címűt! És végül javasoljuk, mondják el a kiscsoportok, véleményük szerint hogy zajlik le a kihallgatás, miféle döntést hoznak!

A negyedik olvasási szakasz

A tanár tovább olvassa a novellát. Addig, míg az előbb idézett szöveg el nem hangzik.

Javasoljuk: rögzítsék a játékbeli operatőrök az előadást! Nagyítsanak ki képeket a novella alapján, melyeket jellemzőeknek tartanak! Javasoljuk továbbá: készítsenek diaképeket is! Ezt a tanulók alkossák meg testhelyzetekből! Állóképsorozat az előadásról. Javasoljuk, mesélgék el mi történik Ambrussal az előadás után!

Befejező olvasási szakasz

A kiscsoportok illesszenek egy-egy epilógust a novella után! Hogyan élt Ambrus a későbbiek során? Szubjektív kamerájuk villantsa fel Ambrus további életének jellemző mozzanatait, a szituációkban fogalmazzák meg véleményüket is!

A novella elemzésének harmadik lehetősége

Tételezzük fel, hogy a tanár a tanulót, mint amatőr versmondó előadóművészt instruálja. A szöveg jobb megértése érdekében mindent felhasználhat az eddigi elemzési szisztémából, ám ki is egészíti azzal, hogy változtat a nézőponton. A novella végéből bontja ki a művet. Abból nevezetesen, ami már az eddigiekből is kiderülhetett, de nem helyeztünk rá hangsúlyt, hogy tudniillik Ambrus lelkiismeret-furdalását kocsmázással enyhítvén, barátjának, Kürtinek meséli el szorongató élményét, s miközben a kocsmában hangosan beszél, fojtogatja a félelem, hogy kihallgatják, s jelentést írnak illetékeseknek mindarról, amit ő beszél.

Ambrus tehát iszik. Amikor a szöveget elkezdi, még csak spicces, mire befejezi, részeg. Kezdetben még próbál tárgyyszerű lenni, megfigyelései pontosak, ám ahogy az alkohol hatására oldódnak a gátlások, úgy tárulkozik fel, s válik személyessé. Szinte közléskényszere van.

Vétkesnek tartja önmagát. Ám azzal, hogy kimondja, ami feszíti, felmentést is ad a maga számára. A bűntudatot az alkohol váltja ki belőle. Sejtethetjük, mire elmúlik a mámor, semmi sem változik benne, minden marad a régiben. Marad, mi volt, gyenge ember, cinkos. Előadó, aki megy, ahová küldik, és mondja, csak mondja...



A szerző önéletrajza

Beregi református tanítócsalád sarja. Apai ágon. Az anyain szepességi cipszereké.

Az apa szabolcsi, pontosabban anarcsi majd nyíregyházi tanító.

Tibor, három fiú közül a legidősebb, születési éve 1928, születési helye Vári. Mikor a világra jött, ez a beregi falu Csehszlovákiához tartozott – az apa a kisebbségi lét elől települ át Magyarországra –, később a Szovjetunió birtokolta, ma Ukrajna mondja magáénak. Debreczeni Tibor iskoláit Anarcon, Kisvárdán, Nyíregyházán, az egyetemet Debrecenben végzi. Magyar-történelem szakos tanár.

Az 1945 utáni tanulói évekből öt meghatározó élmény raktározódik el.

1. Hisz abban, hogy a szocializmus fejlettebb társadalmi forma a kapitalizmusnál. Lelkes marxista és népi kollégista.

2. Találkozik Karácsony Sándorral, s az ő reformpedagógiája egy életre meghatározza nevelési elveit és nevelői munkásságát.

3. Találkozik a szerelemmel, s 900 forint keresetre, még egyetemistaként, elveszi bölcsész társát feleségül. (A házasság még tart. Eredménye: két gyerek, három unoka, két dédunoka.)

4. Feleségéről kiderítik, hogy kulák származású, róla pedig, hogy rés a bástyá fokán. A még egyetemista feleséget végül is nem rúgják ki, csak fegyelmit kap, Debrecenit, a tudósjelöltet a magyar intézeti demonstrátori állásból kiteszik. Egy életre megtanulja, mi az a diktatúra, s mi az a szocializmus.

5. Még ezután...

...is bizakodik: a világ reformálható és javítható. Ezért vállal szerepet majd az 56-os forradalomban.

Feleségével együtt az egyetemi városban tanít, gimnáziumban. 1957-ben, mivel az 1956-os októberi események alatt az iskolai forradalmi bizottmány elnöke, majd november 4-e után az iskolai sztrájk vezetője, fegyelmeivel más iskolába helyezik. 1957-1966. irodalmi színpadot vezet Debrecenben, maga szerkeszt és rendez, a műfaj adta metaforikus nyelven fogalmazza meg a renddel szembeni elégedetlenségét. Játékosok és nézők értik egymást. A baráti újságírók is szemet hunynak. Országos sikereket érnek el.

1966-ban, erre figyelve, meghívják Budapestre, a Népművelési Intézetbe – családotól felköltöznek – az amatőr művészeti ügyek metodikusának. Később osztályvezetőt csinálnak belőle. Debreczeni szárnyakat kap. Új, korszerű képzési formák indulnak el. Kidolgozza a pódiumi színjátékok dramaturgiáját, mozgalmakat segít útjára. Országos fesztiválokat, máig működőket segít elindítani. Felismeri a drámapedagógia korszakos jelentőségét, maga is kísérletezik vele, tanfolyamokat szervez. A drámapedagógiától megújul a gyermekszínjáték, megfrissül a diákszínjáték. Közre működik az európai avantgárd módszereinek hazai népszerűsítésében, (kap is érte), mindent megtesz azért, hogy a dramatikus magyar népművészet eredményei beépüljenek az amatőr magas művészetbe. Híve a komplexitásnak, a különböző művészeti ágak közötti együttműködésnek. Ehhez a munkához megtalálja a jó szakembereket, s az általa vezetett osztályokon jó szellemű csapatmunkát igyekszik meghonosítani.

Debreczeni 1966-1978. érzi jól magát az Intézetben. A munkálkodásának ezt az időszakát írja meg az 1980-as évek második felében, egy memoár jellegű könyvben, az Egy amatőr emlékezéseiben. A nyugdíjazásáig terjedő időszakban a vezetés igyekszik elszigetelni, s kedvét szegni. Ekkor kezd színjátékstörténettel, módszertani foglalkozás-leírásokkal s drámapedagógiával foglalkozni.

Budapesten is rendez. 1970-ben megalapítja a műegyetemistákkal a Vári színpadot. Megteremt – hazai szertartások s európai avantgárd ötvözetből – egy olyan színpadi nyelvet, amely megkülönbözteti őket másoktól, egyszersmind országos rangot is biztosít nekik. Legjobb előadásaik forgatókönyve önálló kötetben is olvasható. Perló ének címmel a Felsőmagyarországi Kiadó jelentette meg. A színpad akkor szűnik meg, amikor intézeti munkássága befejeződik.

Mikor 60 éves lesz, 1988 végén, elküldik nyugdíjba.

Debreczeni nekikeseredik, ám új energiákkal is feltöltődik. Ekkor kezdeményezi a Magyar Drámapedagógiai Társaság megalakítását. Ennek öt éven át elnöke, mindmáig tiszteletbeli elnöke. Az általa alapított Drámapedagógiai Magazin pedig alapító szerkesztője. Ekkor kezdik el azt a nagy ívű munkát, melynek eredményeként a drámapedagógia bekerül az oktatás áramába s tantervébe. 1995-ben barátaival létrehozza az Academia Ludi et Artis művészetpedagógiai egyesületet, ennek máig elnöke.

Debreczeni Tibor ekkor találja ki magát, mint előadóművész. Öt egyórás önálló estje van, műsorainak szerkesztője, szerzője és rendezője. Minden színjátéka megjelent és olvasható is.

Református Károli Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának – nyugdíjba vonulásától kezdve – tanára, reformpedagógiát és drámát oktat, színpadot vezet. Lelkiismeret ébresztő előadásaival bejárja a református

egyházközségek nagy részét, a határon túli magyar településeket és a nyugati magyar közösségeket is. Írásai sorra megjelennek.

Volt tanítványai létrehozták a Játszó Ember Alapítványt, ennek kurátora. Feleségével együtt működtetik a lakásukon az úgynevezett Kuckót, kéthetenkénti programmal. Ez egyúttal az Alapítványnak is, az Academia Ludi et Artisnak is telephelye. Tiszakürti falusi házuk portáján a tanítványok szabadtéri színpadot, Kertszínpadot építettek, ahol nyaranta összejönnek, s a falusiaknak is, előadásokat tartanak.

Debreczeni Tibor önmagát mindenekelőtt pedagógusnak tartja. Legjobban tanítványai és volt tanítványai körében érzi magát. A nevelőszándék munkál benne akkor is, amikor rendez, s akkor is, amikor előadóművész minőségben jelenik meg a közönség előtt. Megrendelésre nem tud dolgozni, ezért nem ment hivatásos színházi területre.

2001-ben Karácsony Sándor-díjat, 2003-ban Csokonai-díjat kapott.



Debreczeni Tibor fontosabb könyvei, tanulmányai

Önálló kötetek

Szín-kör-játék, NPI, 1982. Bp.

A pódiumi rendezés dramaturgiája, Múzsák, 1985. Bp.

Egy amatőr emlékezése, OKK, 1989. Bp.

Kreatív játékok. A Szín-kör-játék rövidített változata. 1992. Bp.

Drámapedagógiai órák alsóban, felsőben és főiskolán. Magyar Drámapedagógiai Társaság és Kecskeméti Tanítóképző Főiskola, 1994. Bp.

Perlő ének. Tíz színjáték. Felsőmagyarországi Könyvkiadó, 1994. Miskolc

Hálóban – reform- és drámapedagógiai írások, 1998. Diaprint Könyvkiadó, Bp.

Művészet és nevelés – foglalkozás-leírások, színjátékok, 2000. Református Tanítóképző Főiskola, Nagykőrös

Pedagógia és dramaturgia. Pont, pont, vesszőcske – szerkesztett színjáték – 2001. Református Tanítóképző Főiskola, Nagykőrös

Novelláskönyv – szavalóknak, szülőknak, nevelőknek – 42 rövidpróza – 2001. Academia Ludi et Artis, Magyar Versmondók Egyesülete, Bp.

Két műsor. Egy huszadik századi krónikás ének; Húsvétkarácsony. 2002. Református Tanítóképző Főiskola, Nagykőrös

Tanulmányok, foglalkozás-leírások, esszék

A korszerű gyermekszínjátszásról. In Gyermekdramaturgia. NI. 1976. Bp.

Folklor ihletésű színjátékok. Kultúra és Közösség, 1980. Bp.

Drámapedagógia Magyarországon. In Reformpedagógiai olvasókönyv, Magyar Drámapedagógiai Társaság, 1991.

Vers- és prózamondó tanterv, művészetoktató intézmények számára. Művelődési Minisztérium, 1997. Bp.

A versmondás mint pedagógiai hatású tevékenység Versmondó, 2000. március Bp.

Levelek a Kuckóból, 1-8. Kútbanézők, VIII. 2002. Bp.

Hajónapló. Kútbanézők, VIII. 2002. Bp.

Dété naplója (<http://vnet.hu/jatszoz>)

Dété naplójából – válogatás, Kútbanézők, IX. 2003. Bp.

Sorozat, periodika szerkesztése:

Színlap. 1966-1969. Népművelési Propaganda Iroda, Bp.

Színjátszók évkönyve, 1971., 1972., 1973., NPI, Bp.

Kuckószínház, 1984-1988. (nyolc kötet) Móra Kiadó, Bp.

Drámapedagógiai Magazin. 1991-1994. Bp.

Kútbanézők II., III., VI-VII., 2001. Bp.

